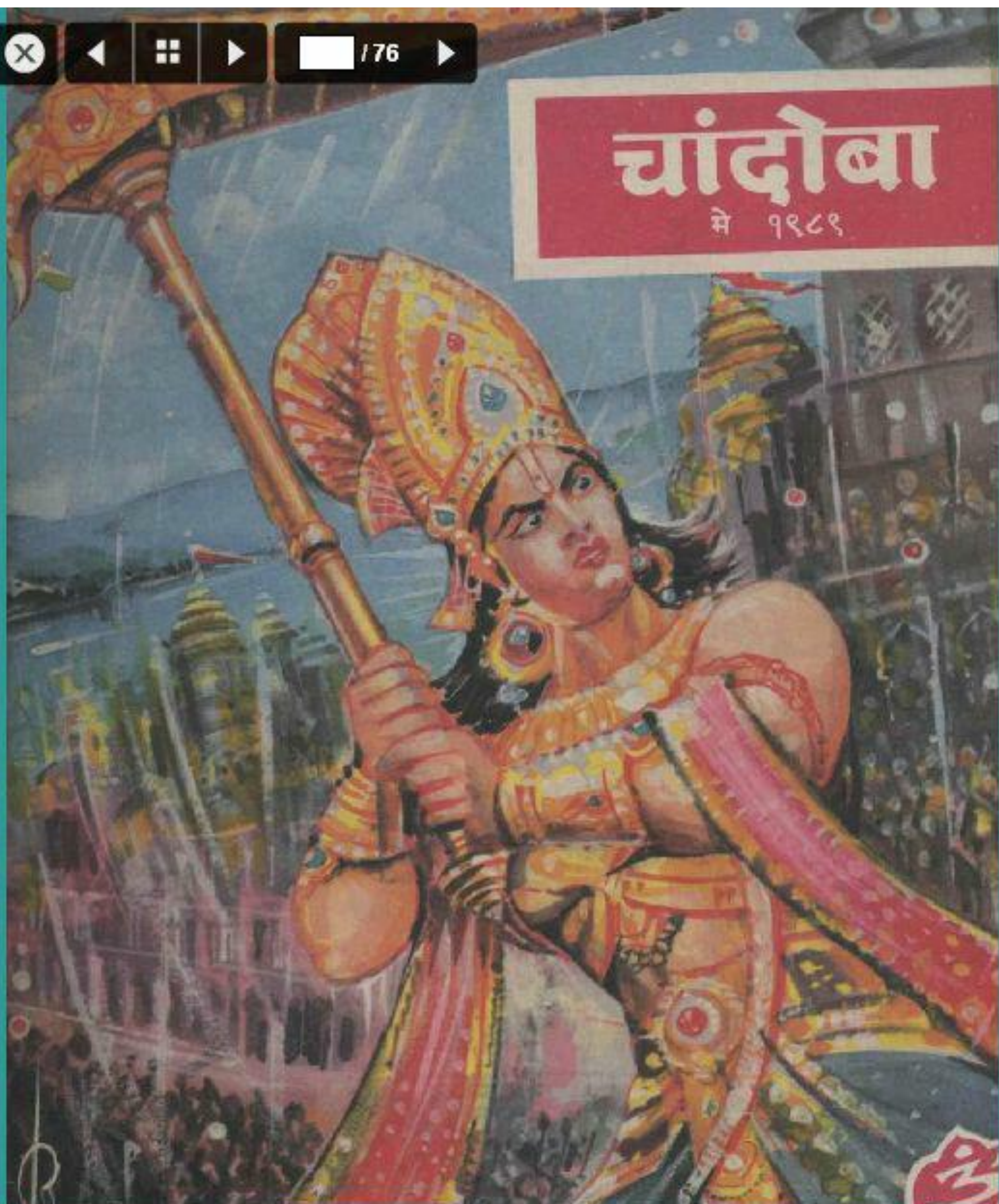

/76
चांदोबा
मे १९८९

बक्षिस

एक जमीनदार कर्णाचे अवतार म्हणून प्रसिद्ध होते. जो कोणी त्यांच्यावर उपकार करील, त्याला काही ना काही बक्षिस दिले की त्यांना संतोष होई.

एकदा त्यांनी आपला सदरा धोब्याला धुण्यासाठी दिला. पण खिशात वीस रुपये आहेत हे ते विसरून गेले. दुसऱ्या दिवशी परीट जमीनदारांच्या घरी आला आणि म्हणाला– "सरकार, आपल्या खिशात वीस रुपये असल्याचे आपण विसरलात वाटतं?" असं म्हणून त्याने जमीनदारांना रुपये परत दिले.

"असे इमानदार नोकर आजकाल कुठे मिळतात? घे, हे दहा रुपये बक्षिस म्हणून घेऊन जा." जमीनदार म्हणाले.

काही दिवसांनी जमीनदारांनी पुन्हा काही कपड्यां बरोबर तोच सदरा धोब्याकडे पाठविला. सदऱ्याच्या खिशात दहा रुपये आहेत हे ते विसरून गेले.

दुसऱ्या दिवशी परिटाने जमीनदारांना भेटून सांगितले–"खिशात ठेवलेले पाच रुपये तुम्ही विसरून गेलात. ते हे घ्या." असं म्हणून परिटाने पाच रुपये दिले.

जरा स्मरण करून जमीनदार म्हणाले–"मला वाटतं माझ्या खिशात दहा रुपये असले पाहिजेत!"

परिटाने उत्तर दिले–"हुजूर, आपण निम्मी रक्कम मला बक्षिस म्हणून देणारच असा विचार करून मी पाच रुपये अगोदरच माझ्याजवळ ठेवून घेतले. काय बरं चुकलं?"

आता जमीनदारांना वाटलं की प्रत्येक वेळी बक्षिस देणं योग्य नाही. त्यांनी आपली ही सवय सोडून दिली.

सुनेची निवड

करुणा आपल्या नावाप्रमाणेच दयाळु स्वभावाची होती. मुलगी जरी आठच वर्षांची होती, तरी भोवतालच्या परिस्थिती-मुळे तिला वयाच्या मानाने समज अधिक होती.

करुणा एक वर्षाची झाली अन् तिची आई वारली. तिच्या वडिलांनी पुन्हा दुसरे लग्न केले. सावत्र आई घरात आल्यावर छोट्या करुणेच्या वाट्याला तिच्या कडून प्रेमाऐवजी द्वेषच आला! पण बिचारी काय करील? भुकेने कासावीस होऊन ती रडू लागल्यावर गोळाभर अन्न तिच्या ताटात घातलं की आपलं इतिकर्तव्य झालं असं सावत्र आई समजे. आसपासच्या लोकांच्या दयेवरच ती वाढली.

एकदा करुणाची सावत्र आई, जानकीच्या माहेरी कोणाचेसे लग्न निघाले. आठ वर्षाच्या करुणेवर एकटीवर घर सोडून आपला मुलगा व नवरा यांच्यासह ती आपल्या माहेरी निघून गेली.

संध्याकाळी करुणाने आपल्यासाठी थोडासा भात शिजवला आणि लोणच्या-बरोबर तो खाऊन तिने जेवण उरकले. त्याच वेळी अचानक जोराचा पाऊस सुरू झाला, तो थांबायचे नावच घेईना. करुणा घरात एकटीच होती, म्हणून शेजारच्या राधाबाईने तिला रात्री झोपायला आपल्या-घरी बोलावले होते.

करुणाने पाऊस थांबायची जरा वाट पाहिली आणि काळजीपूर्वक सर्व दारे-खिडक्या बन्द करून ती बाहेर आली. पहाते तर काय, बाहेर ओट्यावर कोणीतरी माणूस झोपलेला तिला दिसला. तो जवळ-जवळ बेशुद्ध होता आणि त्याचे शरीर तापल्या तव्यासारखे गरम लागत होते!

"अरेरे, यांना तर ताप चढलेला दिसतोय." असा विचार करून करुणाने हळूच थापटून त्यांना हाक मारली–"बाबा, बाबा!"

त्या माणसाने कष्टानेच डोळे उघडून पाहिले, करुणा त्याला म्हणाली–"हळूच उठा बाबा. आपण घरात जाऊ या."

आधार देऊन, उठवून हळूहळू चालवत करुणा त्या गृहस्थाला घरात घेऊन गेली आणि तिने त्याला खाटेवर झोपवले. कोरडा पंचा आणून तिने त्याचे डोके पुसले आणि म्हणाली–"बाबा, जरा उठून बसा आणि ओले कपडे बदला बरं! मग पुन्हा झोपा हं!"

त्या माणसाजवळ एक पिशवी तिला दिसली होती. ती दाखवून तिने विचारले–"यात तुमचे कपडे असतील नं?" त्या गृहस्थाने होकारार्थी डोके हलवताच तिने त्यातले कोरडे कपडे काढून दिले!

"कपडे बदलून जरा डोळे मिटून पडा हं! इथेच दोन घरं टाकून पलिकडे एक वैद्य रहातो. नुसती आजाराची लक्षणं सांगितली की तो औषध देतो. मोठा प्रसिद्ध आहे हा आमच्या गावचा वैद्य! मी त्यांच्याकडून तुमच्यासाठी ओषध घेऊन येते." असं म्हणून डोक्यावर घोंगडी घेऊन करुणा घराबाहेर गेली.

दहा मिनिटात ती परत आली आणि म्हणाली–"हं, हे घ्या औषध बाबा. वैद्याने तापासाठी दिलंय ते! मी शेजारच्या मामांकडून थोडं गरम दूध मागून आणते. औषध घेऊन वर दूध प्या हं!"

करुणाकडे कृतज्ञतेने पहात तो माणूस उठून बसला. औषध घेऊन वर गरम दूध प्यायल्यावर त्याला जरा हुशारी आली.

"तू कोणाची मुलगी बाळ?" करुणाकडे प्रेमाने पहात त्याने विचारले.

"माझं नाव करुणा." असे म्हणून तिने आपला सविस्तर परिचय दिला.

नंतर दोघंही झोपून गेले. सकाळी करुणाने डोळे उघडून पाहिले तर तो गृहस्थ निघायची तयारी करून तिची झोप संपायचीच वाट पहात असलेला तिला दिसला.

तो करुणाला म्हणाला–"काल तू स्वतःबद्दल तर सर्व सांगितलंस; पण माझ्याबद्दल नाही विचारलंस बाळ? माझं नाव गुरुनाथ. शहरात माझा चार-पाच प्रकारचा व्यापार आहे. माझा एक मित्र आजारी आहे; त्याला पाहून जावे म्हणून आलो, अन् मीच आजारी पडलो बघ." आणि हसत तो पुढे म्हणाला–"तू तर माझी प्राणदात्री आहेस. तुझे उपकार मी कधीच विसरू शकणार नाही. माझी कधी काही मदत लागली तर या मामाला विसरू नकोस हं. हा घे माझा पत्ता." असे म्हणून आपला नाव-पत्ता लिहिलेला एक कागद त्याने तिच्या हाती दिला आणि गुरुनाथ तेथून निघून गेला.

दहा वर्षे निघून गेली. करूणा आता उपवर झाली होती. या दहा वर्षात काही महत्वाच्या घटना घडून गेल्या होत्या.

करुणाची सावत्र आई काही आजार होऊन अचानक वारली होती आणि तिला आपल्या सख्ख्या आईच्या वडिलांकडून त्यांच्या इस्टेटीचा काही वाटा मिळाला होता.

उन्हाळयाचे दिवस होते. दुपारी कडक उन्ह पडे. करुणा जेवण-वगैरे उरकून बाहेरच्या खोलीत आली. बाहेर ओटयावर कुणीसं कण्हत असावं असा आवाज आला म्हणून ती बाहेर आली. पहाते तो ऐंशी वर्षांचा एक म्हातारा माणूस तिथे बेहोशीत धापा टाकत पडलेला दिसला!

करुणा त्या म्हाताऱ्या जवळ जाऊन म्हणाली–"आजोबा, इतक्या उन्हात एकटेच कसे आलात? बरं, आता हळूच उठा बरं, आणि चला आमच्या घरात." असे बोलत तिने त्या आजोबांना हळूच उठवले आणि त्यांना आधार देत देत ती आपल्या घरात घेऊन गेली.

त्यांना पलंगावर बसवून ती थंड पाण्यात बुडवलेलं एक फडकं घेऊन आली आणि त्याने तिने आजोबांचं तोंड पुसलं, अन् त्यांना प्यायला ताक दिले. म्हातारा आता जरा टुकटुकीत झाला अन्–"शतायुषी हो बाळ?" असे म्हणत तिथून उठू लागला.

करुणाने पट्कन त्याना धरून खाली बसवत म्हटले–"इतक्या कडक उन्हात कुठे जाल आजोबा?"

ते ऐकून एकदम दचकून म्हातारा म्हणाला–"तुला माहीत आहे, मी या गावात कशासाठी आलो आहे?" आणि आपल्या हातातल्या पिशवीतून पैशांचा एक बटवा काढून दाखवत तो म्हणाला–"माझा मुलगा गुरुनाथ, शहरातला एक प्रसिद्ध व्यापारी आहे. या गावातून काही कर्ज वसूल करायचं होतं, म्हणून त्याने मला इकडे पाठवलं. मी संध्याकाळ पर्यंत नाही पोचलो तर त्याला काही फिकिर नाही; पण पैसे पोचले नाहीत तर मात्र माझी काही खैर नाही! माझा जीवच घेईल तो!"

त्या म्हाताऱ्याचे बोलणे ऐकून करुणाला एकदम दहा वर्षांपूर्वीची ती गोष्ट आठवली.

ती घरात गेली अन् गुरुनाथने दिलेला तो पत्ता लिहिलेला कागद घेऊन आली. म्हाताऱ्याला तिने तो पत्ता वाचून दाखवला अन् ती म्हणाली–"आजोबा हा गुरुनाथ म्हणजेच आपला मुलगा काय?"

"होय मुली, पण त्याचा पत्ता तुझ्याकडे कसा?" त्या वृद्ध गृहस्थाने विचारले.

करुणाने दहा वर्षांपूर्वी घडलेली ती गोष्ट सांगितली.

"असं होय!" असे म्हणत म्हातारा पुन्हा उठू लागला.

करुणाने त्यांना पुन्हा धरून बसवत म्हटले–"आजोबा, माझ्या एका प्रश्नाचं उत्तर द्या. या तुमच्या वयात तुमचा मुलगा तुमच्याकडे द्यावं तितकं लक्ष देत नाही असं दिसतं. तरीही त्याच्याचजवळ रहायचं असं ठरवलं आहात का तुम्ही?"

"असा काही निश्चय नाही माझा बाळ! पण माझा सख्खा मुलगा माझी काळजी घेत नाही तर आता या अवस्थेत मला नुसतं बसवून खायला तरी कोण घालील?" म्हाताऱ्याने विचारले.

"मग तर माझं म्हणणं ऐकाच आजोबा. आता इथेच जेवा, खा; आणि जरा आराम करा. संध्याकाळी मी ही तुमच्याबरोबर येईन शहरात, आणि तुमच्या मुलाला नीट समजावून इथून पुढे तुमची नीट काळजी घेण्याबद्दल सांगेन." करुणाने त्यांना समजावले.

"मुली, तू नक्कीच गेल्या जन्मीं माझी नात असली पाहिजेस; म्हणूनच तुझ्या मनात माझ्याबद्दल इतका आदर आहे. तू म्हणतेच तसंच करू." वृद्ध म्हणाला.

करुणाचे वडील रंगनाथ काही कामासाठी शेजारगावी गेले होते, तेही संध्याकाळपर्यंत परत आले. करुणाने त्यांना या वृद्ध गृहस्थांबद्दल सांगितल्यावर त्यानेही म्हाताऱ्याला सल्ला दिला,–"माझी मुलगी म्हणत आहे तसंच करा काका!"

नंतर तिघेही घरून निघून शहरात पोचले. तेथे पोचल्यावर गुरुनाथकडे पाहून

म्हातारा हळून हसला. आणि करुणाचा हात पकडून म्हणाला–"गुरुनाथ, बघ मी घेऊन आलो माझ्या नातीला!"

गुरुनाथने मोठ्या प्रेमाने करुणाकडे पहात म्हटले–"ओळखलंस बाळ मला?"

करुणाने हसून मान हलवली. इतक्यात पंचवीस-एक वर्षाचा एक सुन्दर तरूण तेथे आला. गुरुनाथने त्याचा परिचय करून देत म्हटले–"हा माझा मुलगा श्रीकान्त."

नंतर गुरुनाथने खुणावल्यावरून श्रीकान्त तेथून निघून गेला. आता गुरुनाथ करुणा व रंगनाथ यांना म्हणाला–"कित्येक लाखांचे धनी असलेल्या माझ्या पिताजींनी जे नाटक रचलं, त्यामुळे तुम्ही दोघं आश्चर्यात पडला असाल ना? मी आता खरी गोष्ट सांगतो, ऐका. दहा वर्षांपूर्वी मी करुणाला पाहिलं होतं. तिची शांतवृत्ति आणि दयाभाव यांच्यामुळे मी चांगलाच प्रभावित झालो. श्रीकान्त माझा एकुलता एक मुलगा आहे. नुकतीच त्याची आई वारली. तिची इच्छा होती की तिच्या-सारख्या स्वभावाची सून आपल्या घरात यावी. माझ्या वडिलांच्या परीक्षेत करुणा एकदम पास!" आणि रंगनाथचा हात आपल्या हातात घेत गुरुनाथ पुढे म्हणाला–"आपण माझा श्रीकान्त पाहिलातच: करुणा आमची सून व्हावी अशी आमची इच्छा आहे. तुम्ही सम्मति दिलीत तर मला फार आनन्द होईल."

"तुमची इच्छा हीच माझी पण इच्छा!" रंगनाथ म्हणाला.

"असं नाही. करुणाला मान्य असेल तरच हा विवाह घडेल. काय करुणा? श्रीकान्तने तुला पसन्त केलंय, आता केवळ तू आपली सम्मति द्यायची आहेस." गुरुनाथ म्हणाला.

यावर करुणाने लाजून मान खाली घातली. गुरुनाथच्या वडिलांनी तिचा हात पकडून म्हटले–"अरे गुरुनाथ, मुलगी याहून निराळे काय बोलणार?"

नंतर एका शुभमुहूर्तावर करुणा व श्रीकान्तचा विवाह थाटात पार पडला.

विषारी मिठाई

अमरपुरी देशातल्या तीन सैनिकांनी एकदा शेजारच्या अश्व देश राज्याचा एक गुप्तचर विनय याला पकडले. त्याला आपल्या राजधानीकडे नेता नेता सैनिकांना जंगलात जरा विश्रांति घ्यावी असे वाटले.

सैनिकांनी विनयला जवळच्याच एका झाडाला बांधले. त्याच्याजवळ सैनिकांना एक थैली सापडली. त्यात एक मिठाईचा पुडा होता. मिठाई साजुक तुपात बनवलेली होती, त्याचा छान सुगंध येत होता. अशी मिठाई आतापर्यंत जन्मात खाल्लेली नव्हती त्या सैनिकांनी! त्यांच्या तोंडाला पाणी सुटले.

सैनिकांनी मिठाईचे तीन वाटे केले आणि ते खायला बसले. पण त्यांच्यापैकी एकाच्या मनात काही शंका आली आणि त्याने आपल्या साथीदारांना म्हटले–"यात विष-बीष मिसळलं असेल एखाद्या वेळी! काय सांगावं? नको बाबा खायला!"

सैनिक विचारात पडले–खावी की नाही मिठाई? त्यांची ही स्थिति पाहून विनयला हसू आले आणि तो म्हणाला–"अरे तुम्ही लोक विचारात काय पडलात? एक तुकडा मला द्या बरं, मी दाखवतो खाऊन. मग तर अगदी निर्धास्तपणे खाल माझी साजुक तुपात बनवलेली मिठाई? एक तुकड्या ऐवजी सबंध कडं वाटलं तर खाऊन दाखवतो! मग तर झालं?"

यावर एका सैनिकाने एक तुकडा विनयच्या तोंडात घातला, आणि वर पाणीही पाजलं त्याला. अर्धा तास गेला, पण विनयवर काहीही परिणाम झाला नाही असे पाहून सैनिक निश्चिन्त झाले. आणि त्यांनी मिठाई खाऊन टाकली.

थोड्या वेळाने विनयला बरोबर घेऊन सैनिक चालू लागले. रस्त्यात एका ठिकाणी कैदी एकदम धडामकन खाली कोसळला!

ग. रं. बीडकर

सैनिक आश्चर्याने पाहू लागले त्याच्याकडे! विनय त्यांना म्हणाला–"मला माहीत होतं की तुम्ही काही मला सोडणार नाही. आणि आपल्या देशात मला नेऊन विविध प्रकारे माझा छळ करून आमच्या देशाबद्दलच्या गुप्त बातम्या वदवून घ्याल! अशा प्रकारच्या धोक्याची अगोदरच कल्पना करून मी आपल्याजवळ विष घातलेली मिठाई ठेवली होती. पण हे विष तावडतोब आपला परिणाम दाखवत नाही, सावकाशीने त्याची चिन्हं दिसायला लागतात, म्हणूनच इतका वेळ तुमच्या हे लक्षातही आलं नाही अन् तुम्हीही खाल्लीत मिठाई! आता कसं? मलाही सूडाचं समाधान मिळालं! आता व्हा सगळे जण मरायला तयार! खाताना कसं वाटलं?"

विनयचे बोलणे ऐकून सैनिकांचे चेहरे पांढरे पडले! नंतर विनयचे तडफडणेही एकदम थांबले.

ते पाहून सैनिकांपैकी एकजण म्हणाला– "या गुप्त हेराने तर आपल्याला चांगलाच धोका दिला! आपण तर त्याने खाल्ल्यानंतर बऱ्याच वेळाने मिठाई खाल्ली आहे. त्यामुळे आपणावर अजून विषाचा परिणाम काही वेळानेच सुरू होईल. मग आता आपण काय करू या. काही उपाय सापडतो का पहा विचार करून, नाहीतर आपल्याला तडफडून तडफडून मरावे लागेल."

"आपण या दुष्टाला इथेच तडफडत सोडून देऊ. जाईल सडून-कुजून तसाच! आपल्याला तर आपले प्राण वाचवायला हवेत! पाहू, इथे कुठे जवळपास एखादे गाव असेल, तर तिथल्या वैद्याकडून काही इलाज करून घेऊ." दुसऱ्या सैनिकाने सल्ला दिला.

नंतर तिघेही सैनिक तिथून पळून गेले. ते निघून गेल्यावर विनय मनातल्या मनात हसत उठून बसला! खरं म्हणजे मिठाईत विष-बिष काही नव्हतेच मुळी!

आपली योजना अशी सफल झालेली पाहून विनय खूश झाला अन् आपल्या देशाची वाट चालू लागला.

पाच प्रश्न

[४]

धीरसिंह दुसऱ्या दिवशी जेव्हा सुलोचनेला भेटायला आला, तेव्हा ती त्याला म्हणाली–"इथून पन्नास योजनांच्या अंतरावर नैऋत्य दिशेला एक गुलाब-पाण्याने भरलेले माया सरोवर आहे. त्याचा संपूर्ण इतिहास काय आहे? हाच माझा चवथा प्रश्न आहे."

या प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी धीरसिंहाने सुलोचने कडून तीन महिन्यांची मुदत मागून घेतली आणि त्याने नैऋत्येकडे प्रयाण केले. सतत सात दिवस प्रवास केल्यावर तो एका नगरात पोचला. नगराच्या सीमेवर एक विहीर होती, तेथे बरीच गर्दी जमलेली त्याने पाहिली. मध्य भागी एका सुसंपन्न कुटुंबातील वयोवृद्ध जोडपे अत्यन्त दुःखी अंतःकरणाने विलाप करीत होते.

धीरसिहाने जवळ जाऊन त्यांना रडण्याचे कारण विचारले. गर्दीतील एकाने सांगितले– "या वृद्ध जोडप्याचा एकच एक मुलगा गुणशेखर काही दिवसांपूर्वी अमळ वेडा झाला आणि त्याने या विहिरीत उडी मारली!"

"मृत्यु हा सर्वांनाच अटळ आहे. जे काही झालं त्यासाठी रडून आता काय फायदा होणार?" धीरसिहाने विचारले.

"तुमचं म्हणणं ठीक आहे. पण अजून असं निश्चितपणे म्हणता येत नाही कि

गुणशेखर मेलाच असला पाहिजे. कारण अद्याप पर्यंत प्रेत पाण्यावर येऊन तरंगू लागलेले नाही." लोकांनी आपली शंका व्यक्त केली.

थोडा वेळ मौन धारण करून धीरसिंह विचार करीत राहिला, आणि मग त्या वृद्ध जोडप्याला म्हणाला–"तुमच्या मुलाला परत घेऊन येण्याची जबाबदारी माझी! आपण काळजी करीत बसूं नका." असं म्हणून धीरसिंहाने विहिरीत उडी मारली.

धीरसिंह विहिरीत खूप खोलवर पोचला. त्याचे पाय तळाला लागले. त्याने चारी बाजूला बारकाईने निरीक्षण केले. डाव्या बाजूला बिळासारखी एक अरुंद वाट दिसली त्या वाटेने जाऊन तो डावीकडे वळला आणि दोन भक्कम दारे धडाम्‌दिशी उघडली केली. धीरसिंहाने आंत प्रवेश केला. रंगी-बेरंगी फुलांनी नि फळांनी सुशोभित अशा एका उद्यानात एक अद्‌भुत महाल दिसला. धीरसिंह महालात शिरला. तेथे रंगी-बेरंगी प्रकाश देणारे दीप जळत होते. महालाच्या मध्यभागी एका चन्द्राकृति व्यासपीठावर बसून एक सुंदर युवती वीणा वाजवीत होती. मधुर सुरांनीं सर्व वातावरण व्याप्त होते. तिच्या समोर एक युवक बसून संगीताचे तन्मयतेने रसास्वादन करीत होता.

धीरसिंहाने प्रवेश केला नि वीणा-वादन बन्द झाले. त्या युवकाने आश्चर्यचकित होऊन धीरसिंहाकडे पाहिले. धीरसिंहाने विचार केला हाच युवक गुणशेखर असला पाहिजे.

त्या सुंदरीकडे पाहून धीरसिंह म्हणाला–"तू मोठी गुणवती दिसत आहेस. पण सौंदर्य, शक्ति नि सामर्थ्य यांचा उपयोग दुसऱ्याच्या कल्याणासाठी केला तरच त्यांची सार्थकता आहे हे विसरू नकोस? आपल्या एकुलत्या एक मुलाच्या विरहाने त्याचे आई-वडील किती दुःखात काळ कंठीत असतील याची थोडी कल्पना कर. याला योग्य उपदेश करशील?"

"तुझं म्हणणं सर्वस्वी योग्य आहे. पण मी जर भूलोकात प्रवेश केला तर माझं दिव्यत्व गमावून बसेन. मग मी एक साधारण स्त्री होऊन जाईन. जर गुणशेखर स्वतः आपल्या आई-वडिलांकडे जात असेल तर माझी काही हरकत नाही." त्या युवतीने आपला विचार सांगितला.

गुणशेखर धीरसिंहा बरोबर यायला तयार झाला. दोघांनी आलेल्या मार्गाने विहिरीत प्रवेश केला आणि तेथून वर आले.

त्यांना पाहून विहिरी जवळ जमा झालेल्या लोकांना अत्यन्त आनन्द व आश्चर्य वाटले. आई-वडिलांचा आनन्द गगनात मावेना. आपला मुलगा जिवन्त असण्याची आशा त्यांनी जवळ जवळ सोडून दिली होती. म्हणून त्यांनी धीरसिंहाचे साहस, पराक्रम आणि परोपकार-बुद्धि यांची मनःपूर्वक प्रशंसा करून त्याला आशीर्वाद दिले.

आंता धीरसिंहाने पुन्हा आपला पुढील प्रवास सुरू केला. तीन दिवस चालत राहिल्यावर त्याला आणरवी एक नगर आढळलं. तेथे त्याला एक अनुभवी वृद्ध माणूस भेटला. धीरसिंहाने त्या वृद्धाला गुलाबपाण्याने भरलेल्या माया-सरोवराबाबत विचारले. वृद्धाने समजाऊन सांगितले–"आज पर्यंत जे लोक हे सरोवर

पहायला गेले, त्यांच्या पैकी कोणी ही परत आलेला नाही. तेव्हा तेथे जाण्याची इच्छा करणे हे आत्महत्या करण्यासारखे आहे. समजलं?" तरी पण धीरसिंहाने आपला निश्चय अटळ ठेवला आणि त्या सरोवरा पर्यंत जाण्याचा मार्ग वृद्धाला विचारला. शेवटी वृद्धाने मार्गदर्शन केले–"या नगराचे दक्षिण द्वार ओलांडून दहा योजन चालत गेलास तर रस्त्याला दोन फाटे फुटतील. उजव्या बाजूच्या पाऊलवाटेने पुढे गेलास तर एक डोंगर दिसेल. त्या डोंगरा पलीकडे बिरजापुर नावाचे राजधानीचे शहर आहे. गुलाब-पाण्याचे माया-सरोवर या नगरीच्या राज्याच्या अधिकार-क्षेत्रात आहे. येथील

राजाला माणिक मोत्याचे फार आकर्षण आहे. तू काही माणिक राजाला भेट म्हणून दिलेस तर राजाचे प्रेम संपादन करू शकशील, आणि मग तुला माया-सरोवराचे दर्शन घडेल." ही सर्व माहिती सांगून वृद्धाने धीरसिंहाला आशीर्वाद दिला आणि तो आपल्या वाटेने चालू लागला.

वृद्धाने केलेल्या मार्गदर्शनानुसार धीरसिंह वाट चालू लागला, अनेक संकटांना तोंड देत शेवटी डोंगरा पलिकडे विरजापुर नगरीत पोचला. राजाची भेट घेऊन त्याला मूल्यवान माणिक-रत्नांचा नजराणा दिला. धीरसिंहावर प्रसन्न होऊन राजा म्हणाला– "तू मला रोज रत्नांचा नजराणा देत आहेस, माझ्याकडून तुला काही पाहिजे असेल तर मागून घे."

धीरसिंह नम्रतापूर्वक म्हणाला–" महा-राज, माझ्या इच्छेची पूर्ति निश्चितपणे करण्याचे आश्वासन आपण देत असाल, तरच मी आपणास एक विनंती करणार आहे. आपणास धर्म-संकटात टाकण्याची माझी इच्छा नाही."

"तू जरा ही संकोच करू नकोस. तुझी कसली ही इच्छा असली, तरी मी ती पूर्ण करीन. तुला काय हवे ते माग." राजाने वचन दिले.

"तर मग महाराज, गुलाब पाण्याने भरलेले माया-सरोवर पाहण्याची इच्छा आहे. कृपा करून परवानगी द्याल?"

धीरसिंहाची ही इच्छा जाणून राजाला मोठे आश्चर्य वाटले. अमळ धीरसिंहाला सावधान करीत राजा म्हणाला–"तुझ्या शत्रूंनी तुझ्या मनात माया-सरोवर पाहण्याची इच्छा जागृत केली असावी! कारण त्या मायेत अडकलेला कोणी ही आज पर्यंत परत आलेला नाही. म्हणून तू आपली ही इच्छा सोडून द्यावीस हे बरे!"

पण धीरसिंहाने आपला सरोवर पाहण्याचा हट्ट सोडला नाही. मग नाइलाजाने राजाने आपल्या दोन शिपायांना बोलवून धीरसिंहाला गुलाब-पाण्याने भरलेल्या माया-सरोवराजवळ नेण्याची आज्ञा केली.

त्या नगराच्या दक्षिण दिशेला थोड्या अंतरावर एका भव्य द्वारापाशी चार शिपाई पहारा देत होते. द्वाराच्या जवळच एका फलकावर सूचना लिहिलेली होती– "ज्या व्यक्तीला आपल्या प्राणांचा मोह असेल त्याने आत प्रवेश करू नये."

पहारेकऱ्यांनी फाटक उघडले. धीरसिंहाने आत प्रवेश करताच दारे आपोआप बन्द झाली. तीन पावले पुढे चालून त्याने मागे वळून पाहिले. ते फाटक व त्याची दारे अदृश्य झालेली होती. भिंत पण दिसेना, चारी बाजूंना फक्त विशाल मैदान दिसलं. थोड्या वेळाने आपल्या लांब केसांची वेणी घातलेला एक विचित्र माणूस पुढे आला. धीरसिंहाला नमस्कार करून तो म्हणाला– "इथे येणारांना गुलाब-पाण्याच्या सरोवराचे स्नान घडविण्याचे माझे काम आहे, चल."

धीरसिंह त्याच्या मागे चालू लागला. काही अंतर चालून गेल्यावर त्याला एक विशाल भवन दिसलं. मध्यभागी सुगंध पसरवणारं गुलाब-पाण्याचं सरोवर त्याला दिसलं. धीरसिंहाला सरोवर दाखवीत तो माणूस म्हणाला–" तू या सरोवरात उतरून मध्य-भागी जा. मी पण येतोच तुझ्या बरोबर!"

धीरसिंह सरोवरात उतरला. गुडघ्यां पर्यंत पाणी होतं. किनाऱ्यावरचा लोटा घेऊन

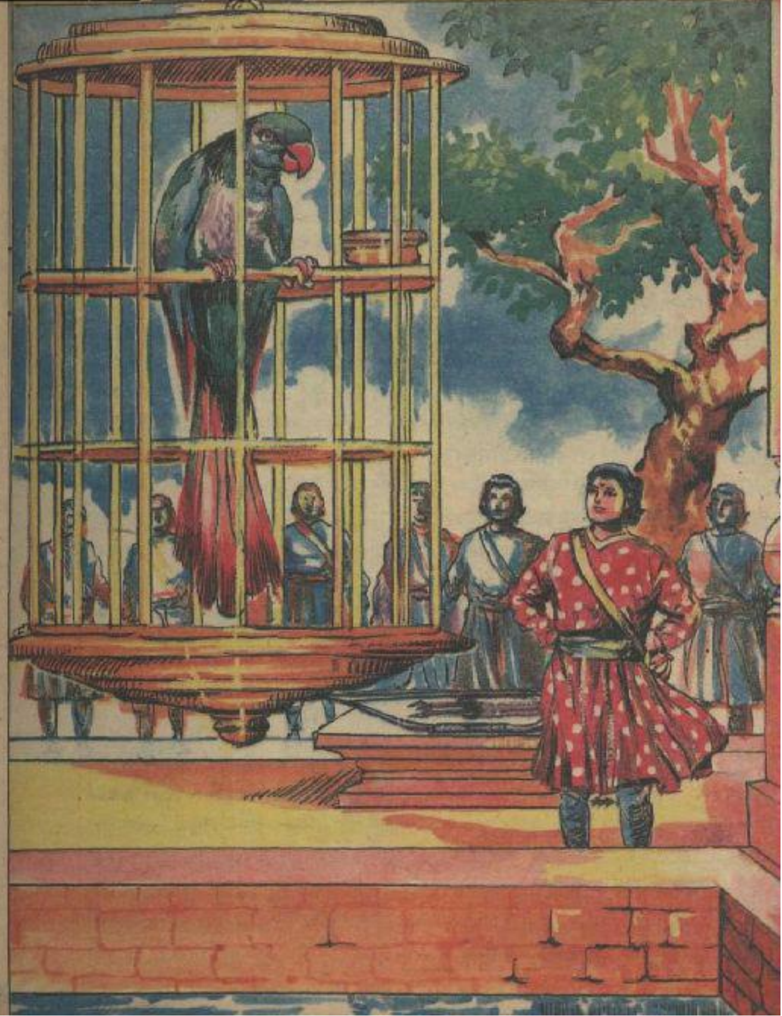

तो विचित्र माणूस ही पाण्यात उतरला. तिनदा लोटघात पाणी घेऊन त्याने धीरसिहाला स्नान घातले. तिसऱ्यांदा लोटा पालथा करताच तो विचित्र माणूस अदृश्य झाला. सरोवरातील पाणी क्षणोक्षणी वाढू लागले आणि धीरसिहाच्या गळयापर्यंत पोचले. त्याने वर पाहिले, एक साखळी लटकत असलेली त्याला दिसली. धीरसिहाने एकदम उंच उडीं मारली आणि ती साखळी हातात पकडली. दुसऱ्याच क्षणी एक 'ढाम्' असा आवाज झाला आणि चारी बाजूला दाट अंधार पसरला. खरोखरीच काय झालंय याचा अंदाज घेण्यासाठी धीरसिहाने इकडे-तिकडे पाहिले. त्याला तें भवन ही दिसलं नाही. आणि सरोवर ही. तो एका हिरव्या गवताने आच्छादिलेल्या मैदानावर उभा होता. तेथे त्याला एक छोटा पण उंच मंडप दिसला. त्याच्या चारी बाजूला अनेक संगमरवरी मूर्ति त्याने पाहिल्या. मण्डपा पासून थोडया अंतरावर एका सपाट टेकाडावर एक धनुष्य आणि बाणांनी भरलेले तीन भाते त्याला दिसले.

धीरसिह हळू हळू मण्डपाच्या जवळ गेला. तेथे मध्यभागी एक सोन्याचा पिंजरा लटकत होता. पिंजऱ्यात एक पंचरंगी पोपट होता. मंडपाच्या एका भितीत एक दगडी फलक जडवलेला होता आणि त्यावर खालील मजकूर लिहिलेला होता.

"पाचशे वर्षां पूर्वी महाराजा अमरतेज या प्रदेशात शिकारीसाठी आला होता. त्याला इथे एक अपूर्व जीव-मणि सापडला. त्याच्या पश्चात् तो मणि योग्य त्या माणसालाच मिळावा अशा विचाराने त्याने आपल्या मायाशक्तिच्या बळावर गुलाबपाण्याचे हे सरोवर व सभोवतालचा प्रदेश निर्माण केला आणि मणि सुरक्षित ठेवण्याची व्यवस्था केली. टेकाडावर ठेवलेले धनुष्य हाती घेऊन जो कोणी पिंजऱ्यातील पोपटाच्या डाव्या डोळयावर बरोबर नेम मारील त्याला या माये वर विजय मिळेल

व जीव-मणि प्राप्त होईल. अन्यथा त्याचे संगमरवरी मूर्तीत रूपान्तर होईल!"

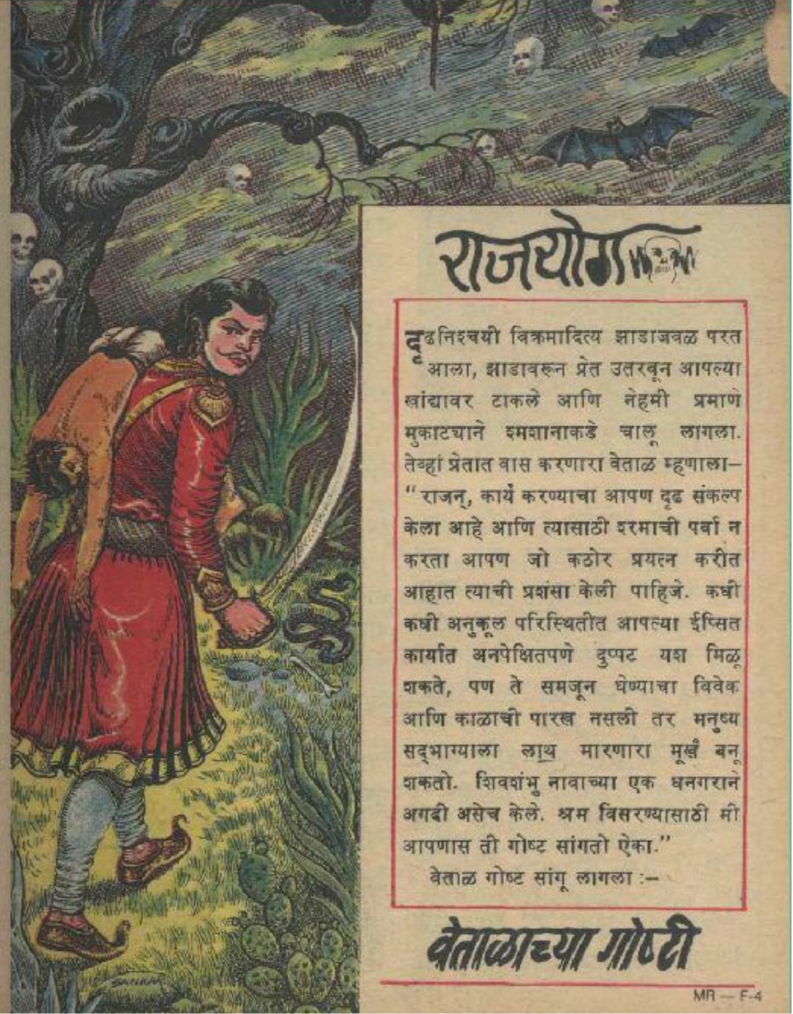
धीरसिहाने तावडतोब टेकाडा वरील धनुष्य हाती घेतले आणि बाण लावून पोपटाच्या डाव्या डोळ्यावर नेम धरला, पण तो चुकला. इतक्यात गुडघ्यां पर्यंत त्याचे शरीर संगमरवरी होऊन गेले. त्याने लगेच दुसरा बाण सोडला, पण तो ही हुकला. आता कमरे पर्यंत त्याचे शरीर संगमरवरी झाले. पिंजऱ्यातला पोपट खो-खो हंसत उपहासाने म्हणाला–"धीरसिंह, तू वायाचि शिणतो आहेस. मला मारणं तुला कसं शक्य होईल?"

दृढ निश्चय करून धीरसिंहाने नेम धरून तिसरा बाण सोडला. तो मात्र नेमका पोपटाच्या डाव्या डोळ्यात घुसला. वीज कडकडावी असा भयंकर आवाज झाला. क्षण भर असं वाटलं की मेघांचा गडगडाट आणि विजेच्या कडकडाटाने पृथ्वीचा थरकाप झाला आहे. थोडा वेळ मंडप नि पिंजरा यातील काहीच दिसलं नाही.

आता त्या प्रदेशात शुभ्र चांदणं पसरलं. थोड्या अंतरावर तो अपूर्व जीव-मणि आपल्या तेजाने चमकत धीरसिंहाला आकर्षून घेऊं लागला. धीरसिंहाने मणि हाती घेऊन संगसरवरी मूर्तींना स्पर्श केला. लगेच त्या मूर्तीतून राजकुमार प्रकट झाले. मायेतून मुक्त झाल्याच्या आनंदात त्यांनी धीरसिंहाजवळ आपली कृतज्ञता प्रकट केली आणि आपापल्या मायदेशी जायला निघाले.

यानंतर धीरसिंह विदिशा नगरीकडे परत आला. गुलाब-पाण्याने भरलेल्या माया-सरोवराची माहिती मिळविण्यासाठी त्याने ज्या संकटांशी सामना दिला, त्याची सविस्तर हकीगत धीरसिंहाने सुलोचनेला सांगितली. ती ऐकून सुलोचना म्हणाली–"तू सांगतोस ते सर्व खरं आहे. तुझ्यामुळे मायेतून मुक्त झालेले सर्व राजकुमार तुझे साहस व पराक्रम यांची सर्वत्र प्रशंसा करीत आहेत. उद्या तू पुन्हा ये, म्हणजे मी माझा शेवटचा व पाचवा प्रश्न तुला विचारीन." असे सांगून सुलोचनेने धीरसिंहाला निरोप दिला.

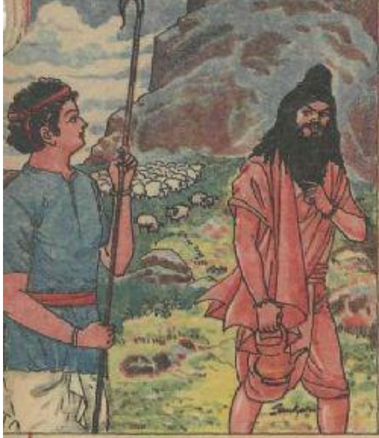

राजयोग

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य झाडाजवळ परत आला, झाडावरून प्रेत उतरवून आपल्या खांद्यावर टाकले आणि नेहमी प्रमाणे मुकाट्याने श्मशानाकडे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात वास करणारा वेताळ म्हणाला– "राजन्, कार्य करण्याचा आपण दृढ संकल्प केला आहे आणि त्यासाठी श्रमाची पर्वा न करता आपण जो कठोर प्रयत्न करीत आहात त्याची प्रशंसा केली पाहिजे. कधी कधी अनुकूल परिस्थितीत आपल्या ईप्सित कार्यात अनपेक्षितपणे दुप्पट यश मिळू शकते, पण ते समजून घेण्याचा विवेक आणि काळाची पारख नसली तर मनुष्य सद्भाग्याला लाथ मारणारा मूर्ख बनू शकतो. शिवशंभु नावाच्या एक धनगराने अगदी असेच केले. श्रम विसरण्यासाठी मी आपणास ती गोष्ट सांगतो ऐका."

वेताळ गोष्ट सांगू लागला :–

वेताळाच्या गोष्टी

शांतिपुरी नावाच्या राज्यातील एका गावात शिवशंभु नावाचा एक धनगर युवक रहात असे. तो मोठा बहाद्दुर होता, त्याला आपलं असं कोणी नव्हतं. रोज तो काही गावकऱ्यांच्या शेळ्या-मेंढ्या गावापासून दूर अंतरावर असलेल्या डोंगरावर चरण्यासाठी घेऊन जात असे. एके दिवशी एक मुनि त्या डोंगरावरून खाली आला.

मुनीने युवक शिवशंभूला आशीर्वाद देत म्हटले–"वत्स, तुझ्या नशिबात राजा बनण्याचा योग आहे. एक महिन्याच्या आत तू एका राज्याचा राजा होशील! त्यासाठी तयार रहा." असं सांगून मुनि आपल्या वाटेने पुढे चालू लागला.

शिवशंभूला मोठं आश्चर्य वाटलं. एक सामान्य धनगर राजा कसा काय बनणार? जरा विचार केल्यावर त्याला वाटलं की साधूची वाणी सत्य होणारच. गावात जाऊन त्याने ही वार्ता लोकांना सांगितली. लोक त्याला मूर्ख समजून हंसू लागले.

शरध नावाच्या एका शिप्याला थोडी मजा करावी असे वाटले. तो म्हणाला–"अरे शिवा, तू तर आता आमचा राजा होणार! असे फाटके कपडे घालून हिंडणं बरं नाही! तुला राजासारखे कपडे शिवून देतो. मग तुझं नशीब उचकटेल!"

शिवशंभूने जे काही पैसे जमवून लपवून ठेवले होते ते सर्व खर्चून उंची कापड खरेदी केलं नि ते शिप्याला दिलं. शिप्याने त्याचे छान शानदार कपडे शिवले. ते कपडे घालून शिवशंभु गावात इकडे-तिकडे संचार करू लागला. त्याचे कपडे पाहून गावकरी त्याच्याकडे उपहासाने पाहू लागले.

मल्लवर्मा नावाच्या एका पैलवानाने शिवशंभूला विचारलं–"तू मल्लयुद्ध करू शकतोस?"

"नाही!" शिवशंभु म्हणाला.

"तुला तलवार चालवता येत नाही. तुझ्याजवळ एक तलवार सुद्धा नाही. तू पण कसला राजा?" पैलवानाने शिवशंभूची थट्टा केली.

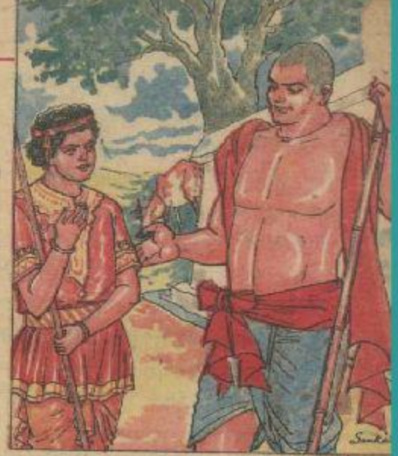
शिवशंभु एक प्रतिष्ठित गावकरी विश्वशर्माकडे गेला. तो तरुणांना लाठी व तलवार चालवायला शिकवी. विश्वशर्माला तो म्हणाला–"मी राजा होणार आहे. मला तलवार चालवायला शिकवशील?"

विश्वशर्मा मनातल्या मनात हंसला आणि म्हणाला–"त्यात काय मोठंसं? प्रथम तुझ्याकडे एक तलवार असली पाहिजे. ती कोठून तरी पैदा कर."

शिवशंभूने आपल्या जवळचे सगळे पैसे खर्चून कपडे बनवलेले होते. आता तलवार कोण देणार? असा विचार करीत तो भैरव नावाच्या एका लोहाराकडे गेला. तो लोहाराला म्हणाला–"भैरव, मी लवकरच राजा होणार आहे. माझ्यासाठी एक छान तलवार बनवून देशील? मी राजा झालो की तुला उत्तम बक्षिस देईन."

भैरव हसत म्हणाला–"शिवशंभु, ऐक, माझ्या सहा मेंढ्या हरवल्या आहेत. त्या शोधून दिल्यास तर मी तुला हमखास एक तलवार बनवून देईन.

शिवशंभु मेंढ्यांच्या शोधात निघाला. गावापासून खूप दूर गेला. शेवटी एका बागेत चिंचेच्या झाडाखाली त्याला हरवलेल्या मेंढ्या दिसल्या. त्या मेंढ्यांना हाकत तो गावाकडे निघाला. रस्त्यात त्याला एक रथ येताना दिसला.

शांतिपुरी राज्याची राजकुमारी नलंदा आपल्या सख्यांसह त्या रथातून चालली होती. तिने पाहिले की एक राजाचा वेष धारण केलेला धनगर मेंढ्या हाकत चालला आहे. तिने आपला रथ थांबवला, खाली उतरून हंसत त्या धनगराला म्हणाली–"तू कुठल्या देशाचा राजकुमार अशा मेंढ्या हाकत चालला आहेस?"

राजकुमारीच्या सौंदर्यावर मोहित होऊन शिवशंभूने जरा ही न घाबरता विचारले–"आज मी कोणत्या ही देशाचा राजकुमार नाही, पण मी एक महिन्यात राजा होणार आहे. राजा झाल्यावर माझी तुझ्याशी लग्न करण्याची इच्छा असेल. तुला हे मान्य आहे?"

शिवशंभूचे बोलणे ऐकून राजकुमारीला अतिशय राग आला. सेवकांनी शिवशंभूला पकडून त्याचे हात बांधले. थोडे पुढे गेल्यावर शराबन्दी नावाचा एक पर्वताकार राक्षस त्यांना सामोरा आला. त्याच्या डोक्यावर मुकुट होता. त्याच्या अंगावर खूप सोन्याचे दागिने होते. त्याच्या कमरेला तलवार लटकत होती, आणि त्याच्या डाव्या हातात रत्नखचित गदा होती. त्या भीमकाय राक्षसाला पाहताच राजसेवक, राजकुमारीच्या सख्या आणि रथाचा सारथी हे लोक पळून गेले.

हात बांधलेल्या शिवशंभूकडे पहात राक्षस शराबन्दीने विचारले–"बिचाऱ्या तू रे काय अपराध केलास, सांगशील?"

"मी तर काहीच अपराध केलेला नाही!" निर्भयपणे शिवशंभूने उत्तर दिले आणि मग आपली सर्व कहाणी सांगितली.

सगळं काही ऐकून शराबन्दी नलन्दाकडे वळून म्हणाला–"राजकुमारी, मी शराबन्दी नावाचा राक्षस आहे. भूलोकावरील सर्व चांगल्या गोष्टी पाहून त्यांचा आपल्या लोकात कसा अंमल करता येईल हे पाहण्यासाठी मी येथे आलो आहे. मी अदृश्य रूपात राहून या तरुणाला मुनीने दिलेल्या आशिर्वादाबाबत जाणले आहे. हा तुला जे काही म्हणाला, त्यात त्याचा काही दोष मला दिसत नाही. त्यानी एवढेच म्हटलं की राजा झाल्यावर तुला संमत असेल तर तो तुझ्याशी लग्न करील. यावर तुला एवढं रागवायला काय झालं?"

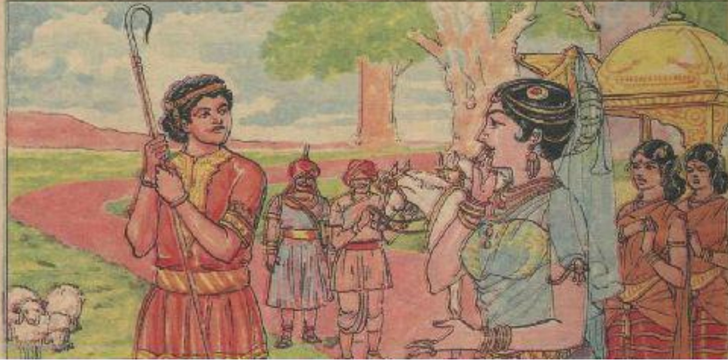
नलन्दा रागाने म्हणाली–"तो तर एक धनगर आहे. मी आहे राजकुमारी! काही दिवसांपूर्वी अचानकपणे माझे वडील वारले. म्हणून मी या राज्याची शासिका बनले. या तरुणात नावाला सुद्धा काही वीराची लक्षणं दिसताहेत का? अशा स्थितीत माझ्याशी विवाह करण्याची इच्छा करणं हा सुद्धा अक्षम्य अपराध आहे."

हे उत्तर ऐकून राक्षस हंसला आणि म्हणाला–"जर एकाद्या तरुणाला कशाचा ध्यास असेल नि तो कर्मयोगी असेल तर त्याला चांगला वीर व्हायला किती वेळ लागणार? मी एका पंधरवड्यात याला महावीर करून टाकीन. मग तर तू त्याच्याशी लग्न करशील?"

नलन्दा क्षण भर गप्प राहून म्हणाली–"सिंहपुरीचा राजा विक्रमसिंहाने माझ्या राज्यावर अन्यायाने आक्रमण केले. जर या युवकाने विक्रमसिंहाचा पराभव करून दाखविला तर मी याच्याशी अवश्य लग्नाला तयार होईन!"

राक्षसाने हे सर्व ऐकून घेतले. नंतर नलन्दा तेथून निघून गेली. राक्षसाने एक पंधरवड्यात शिवशंभूला गदा-युद्ध, धनुर्विद्या, खड्ग-युद्ध वगैरे विद्यांचे शिक्षण दिले.

यानंतर राक्षस नि शिवशंभू दोघे जण मिळून विक्रमसिंहाकडे गेले. तेथे विक्रम-

सिंहाने आपल्या सेनेसह पडाव टाकला होता. राक्षसाला पाहताच विक्रमसिंहाचे सैनिक चारी दिशांना पळून गेले. पण विक्रमसिंहाने तलवार उपसली आणि शिवशंभूवर त्याने हल्ला केला. काही वेळ दोघांच्यात चांगलीच झटापट झाली. इतक्यात शिवशंभूने विक्रमसिंहाच्या तलवारी वर वार केला आणि ती दूर जाऊन पडली. विक्रमसिंह घाबरून घोड्या-वर स्वार झाला आणि पळून गेला.

दुसऱ्या दिवशी राक्षसाने शिवशंभूला बरोबर घेतले आणि ते नलन्दाकडे पोचले. राक्षस नलन्दाला म्हणाला–"राजकुमारी, शिवशंभूने विक्रमसिंहाचा पराभव केलेला आहे. तो घोड्यावर बसून आपल्या राज-धानीकडे पळून गेला."

नलन्दा म्हणाली–"विक्रमसिंहाचा परा-भव करण्याचं श्रेय शिवशंभुला कसं देता येईल? तुला राक्षसाला पाहून त्याची सेना पळाली आणि या गोंधळात विक्रमसिंहाला पराभूत करणं हे काही मोठं शौर्य नाही."

"तू तर मोठी हुषार दिसते आहेस. पण तुझ्या राजनीति-तंत्राचा वापर आमच्या-वर नको करूस!" राक्षस म्हणाला.

नलन्दा काही उत्तर देणार एवढ्यात राजसेवकांनी प्रवेश केला आणि बातमी दिली–"महाराणी, विक्रमसिंह घोड्यावरून खाली पडला आणि मेला. त्याच्या दुष्ट शासनामुळे त्रासून गेलेले मंत्री, राज्याचे पदाधिकारी व काही प्रमुख लोकांनी मिळून विक्रमसिंहाला पराभूत करणाऱ्या शिवशंभूला राजा बनविण्याचे ठरवले आहे. ही वार्ता आताच इतक्यात येथे पोंचली."

हे वृत्त ऐकून नलन्दाने लाजून शिव-शंभूकडे पाहिले. आणि म्हाणली–"आता तुझ्याशी लग्न करायला माझी काही हरकत नाही."

राक्षस मोठ्याने खदाखदा हसत उद्गारला–"मला वाटतं की आम्ही राक्षस-वंशी लोकच तुम्हां मानवांहून अधिक उदार आहोत." नंतर शिवशंभूकडे वळून राक्षस म्हणाला–"हं, आता बोल शिवा, तुला राजकुमारीशी विवाह करायला काही अडचण नाही?"

शिवशंभूने दृढपणे उत्तर दिले–"माझी या राजकुमारीशी लग्न करण्याची मुळिच इच्छा नाही."

शिवशंभूच्या खांद्यावर थाप देत राक्ष-साने प्रशंसोद्गार काढले–"शाबास शिवा, तुझा निर्णय मोठा विवेकपूर्ण आहे. तू एक राजा व्हायला सर्वस्वी योग्य आहेस!" नंतर राक्षस तेथून निघून गेला.

वेताळाने राजाला ही गोष्ट ऐकवून विचारलं–"राजा, जर शिवशंभूने नलन्दाशी लग्न केले असते तर तो सिंहपुरी बरोबर शान्तिपुरीचा ही राजा झाला असता. असली सुरेख संधि हातची सोडणे मूर्ख-पणाच नाही तर काय? असल्या माणसाची ज्या राक्षसाने तारीफ केली त्याला काय म्हणावं? या माझ्या शंकेचं समाधान जाणून ही तुम्ही न केलं तर तुमच्या शिराचे तुकडे तुकडे होतील.

विक्रमादित्याने उत्तर दिले–"नलन्दा ही अत्यन्त स्वार्थी आहे. आक्रमक होऊन आलेल्या विक्रमसिंहाचा शिवशंभूने पराभव केला. तरी काही सबब सांगून नलन्दाने त्याच्याशी विवाह करण्यास मान्यता दिली नाही. पण जेव्हां तिने ऐकले की शिवशंभु सिंहपुरीचा राजा झाला आहे, तेव्हां लगेच ती निःसंकोचपणे त्याच्याशी लग्न करायला तयार झाली. यावरून शिवशंभूने ताडले की नलन्दा मोठी स्वार्थी आहे आणि तिच्या मनात अधिकाराची तीव्र लालसा आहे. म्हणूनच त्याने तिच्याशी विवाह करण्यास मान्यता दिली नाही. राक्षसाने हे सर्व जाणून शिवशंभूची प्रशंसा केली."

इतके सांगून राजा गप्प झाल्यावर वेताळ प्रेतासह अदृश्य होऊन पुनः झाडा-वर जाऊन बसला. (कल्पित)

सावत्र आई

साहित्याची चांगली जाण असणाऱ्या एका स्त्री ने आपल्या सावत्र मुलाला, सख्ख्या मुलाहूनही खूप चांगल्या तऱ्हेने वाढवले. तो आपल्या या आईच्या देखरेखीखाली एक महान् कवि बनला!

सावत्र आयांच्या अत्याचारांची अगदी कडक शब्दात टीका करणारे एक व्यंग्य-काव्य त्याने रचले आणि ते चांगलेच लोकप्रिय झाले. राजानेही त्याचे या काव्याबद्दल अभिनन्दन करून त्याला चांगले मोठे बक्षिसही दिले. हा सगळा मान-मरातब मिळाल्यानंतर त्याने घरी येऊन आपल्या सावत्र आईच्या पायांवर डोके टेकले!

यावर आई त्याला म्हणाली–"बाळा, जगात आधीच सावत्र आयांबद्दल सर्वांचं मत कलुषित असतं. मी तर तुला चांगलं लाडा-कोडाने वाढवलं ना? मग तू सावत्र आयांवर असं काव्य लिहिलंस हे योग्य केलंस का?" असे बोलत ती बिचारी रडू लागली!

"आई, क्षमा कर मला. जगातल्या सगळ्याच सावत्र आया तुझ्यासारख्या असत्या तर हे काव्य मला लिहिताच नसते आले. तू म्हणजे साक्षात् देवी! तूच सांग, इतर सावत्र आयांच्या वागणुकीला काय म्हणावे?" असे म्हणत त्याने आईचे अश्रु पुसून टाकले.

चांदोबा पुरवणी - ७

ज्ञानाचा खजिना

या महिन्याचे इतिहासप्रसिद्ध व्यक्तित्व

महाराणा प्रताप

राजपुतान्यातील प्रसिद्ध वीरश्रेष्ठ महाराणा प्रतापसिंह याचा जन्म ९ मे १५४० रोजी झाला. त्याचे वडील मेवाडचे राणा उदयसिंह.

प्रतापसिंह जेव्हा मेवाडचा महाराणा बनला, त्यावेळी अकबर आपले राज्य विस्तृत करण्याच्या मागे लागलेला होता. त्याला मोठे आव्हान मिळाले ते राजपूत राजांकडून! परंतु अकबराने या रजपूत राजांना एक एक करून आपल्या राज्य-तंत्र कौशल्याच्या साह्याने अगर प्रत्यक्ष लढाई करून जिंकून घेण्यात यश मिळवले. परंतु एकच राजा वाकला नाही, त्याने अकबराचे सार्वभौमत्व मानले नाही–तो होता महाराणा प्रताप!

हल्दीघाट येथे ५ एप्रिल, १५७६ रोजी महाराणा प्रताप व मानसिंहाच्या आधिपत्याखालील अकबराचे सैन्य यांच्यात घनघोर युद्ध झाले. या लढाईत महाराणा असामान्य धैर्याने लढला आणि तोच हे युद्ध जिंकणार अशी चिन्हे दिसत असतानाच शत्रूला ताज्या सैनिकांची कुमक आली; आणि दुर्दैवाने महाराण्याचा प्रिय घोडा चेतक जखमी झाला! तरीही त्या अवस्थेत चेतक राण्याला सुरक्षित स्थानी घेऊन गेला.

या संस्मरणीय लढाईनंतरही महाराणा प्रतापने धीर सोडला नाही. त्याने एक नवीन किल्ला बांधला आणि मुगलांच्या ताब्यातील आपल्या मुलखाचे काही भाग त्याने परत मिळवले. १५९७ त तो मृत्यु पावला. परंतु भारताचा एक वीराग्रणी सुपुत्र म्हणून त्याचे नाव भारतीयांच्या मनात अमर झाले आहे.

तो कोण?

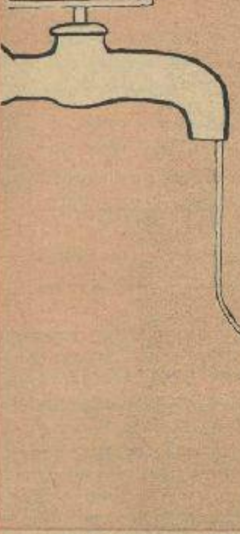
दक्षिणे कडील एका मन्दिरावर दिल्लीच्या सुलतानाने हल्ला चढवला. उत्सवात मिर-वण्यात येणारी देवाची मुख्य मूर्ति आणि इतर अमूल्य संपत्ति सुलतानाच्या लोकांनी पळवून नेली.

यानंतर काही दिवसातच एक मोठा साधु दिल्लीला पोचला आणि आपल्या अथक प्रयत्नांनी ती मूर्ति परत करण्याचे वचन त्याने सुलतानाकडून मिळवले. मूर्ति सुलतानाच्या मुलीच्या ताब्यात होती. तिने ती साधुच्या ताब्यात दिली.

परंतु साधुने जेव्हा दक्षिणेकडे परतीचा प्रवास सुरू केला तेव्हा त्याच्या लक्षात आले की, एक पडदानशीन स्त्री गाडीच्या मागे मागे येत आहे. पुष्कळ दिवस लोटले. त्या स्त्रीची पदयात्राही चालूच राहिली. शेवटी साधूला कळून चुकले की ती स्त्री दुसरीतिसरी कोणी नसून ती सुलतानाची मुलगीच आहे! तिचे त्या देवावर इतके अलोट प्रेम होते की त्या मूर्तीवाचून जगणेच तिला अशक्य वाटले! त्या प्रेमळ साधूने तिला देवळात राहू दिले. तेथेच तिचा मृत्यु झाला. तिच्या सन्मानार्थ काही मुस्लिम रिवाज त्या देवळात पाळले जाऊ लागले.

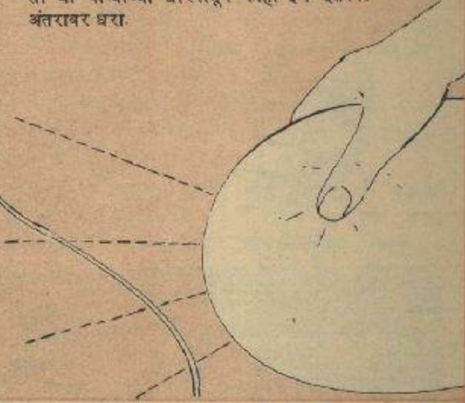
हा साधू कोण? पान ८ पहा

पाण्याच्या धारेतील बाक

सूचना :

पाण्याचा नळ असा सोडून ठेवा, की नळातून एक पातळशी, परंतु स्थिर अशी पाण्याची धार वाहत राहील. आता हवेने भरलेला एक फुगा कोरड्या लोकरी कपड्यावर जोराने घासून तो तो या पाण्याच्या धारेपासून काही इंच इतक्या अंतरावर धरा.

काय होते आणि का ?

पाण्याच्या धारेला मधेच बाक आल्यासारखा वाटतो नाही ? नळातून पाणी सरळ खाली पडण्याऐवजी मधेच ते फुग्याच्या बाजूला थोडेसे वळते आणि मग पुन्हा सरळ खाली पडते.

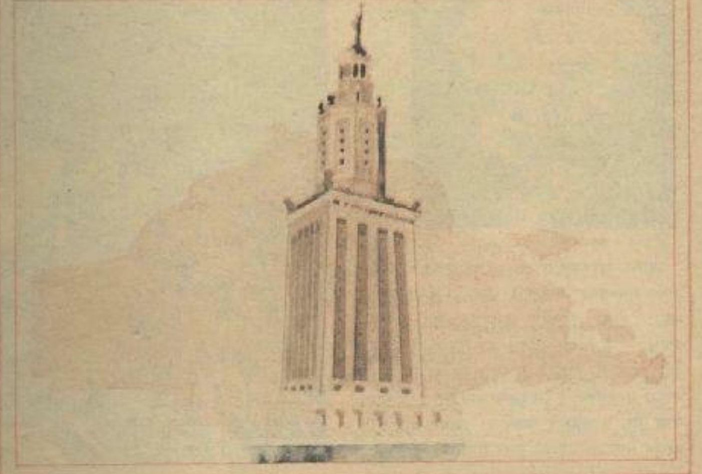
खरे पाहता पाण्याच्या पातळशा धारेला एका बाजूला वळवण्यासाठी फारच थोड्या शक्तीची आवश्यकता असते. फुग्याच्या पृष्ठभागावर अगदी थोडीशी विद्युत्-शक्ति निर्माण झालेली असते आणि तीच पाण्याच्या धारेला तिच्या मार्गापासून आपणाकडे आकर्षून (ओढून) घेते ; फुगा लोकरीच्या कोरड्या कपड्यावर घासल्यामुळे फुग्याच्या पृष्ठभागावर अनेक विद्युत् परमाणु जमा होतात आणि त्यामुळे तयार झालेल्या विद्युत-शक्तीला 'स्थिर विद्युत' असे म्हणतात. ज्यादा विद्युत परमाणु हळूहळू हवेत विलीन होतात; परंतु असे दिसते की ते विलीन होण्यासाठी पाण्यासारख्या पदार्थाकडे अधिक वेगाने ओढले जातात. आणि हे विद्युत्-परमाणु विलीन होताना ते ज्यात विलीन होणार त्याकडे थोडेसे आकर्षण निर्माण होते.

आपण फुगा पाण्याच्या धारेच्या फार जवळ जाऊ दिला तर तो प्रवाह फुग्यावरून जाईल व त्यावर आपटेल, बरोबर आहे ना ? आणि हा ओला फुगा आता पाण्याला एका बाजूला ओढू शकेल ?

विद्युत्-भारीत फुग्याने कागदाचे छोटे तुकडे अथवा चुरगुरे तुम्ही उचलू शकाल ? स्वतः करून तर पहा.

अलेक्झांड्रियातील दीपस्तंभ

अलेक्झांड्रिया शहरापासून जवळच, फारोस नावाच्या एका बेटावर, टॉलेमी फिलाडेफस याने बांधलेला विशाल दीपस्तंभ उभा होता. इ. स. पू. तिसऱ्या शतकात हा अस्तित्वात आला. पांढऱ्या संगमरवरी दगडाने हे बांधकाम केलेले होते. त्याला अनेक मजले होते. प्रत्येक वरचा मजला हा त्याच्या खालच्या मजल्याहून लहान होता. त्याची उंची ५२० फूट होती व त्याच्या वरच्या टोकावर केलेला जाळ समुद्रातून ३० मैल अंतरावरून दिसे. भूकंप व समुद्राच्या लाटांमुळे तो दीपस्तंभ हळूहळू नष्ट झाला. परंतु त्याचे अवशेष १३ व्या शतकापर्यंत पहायला मिळत असत.

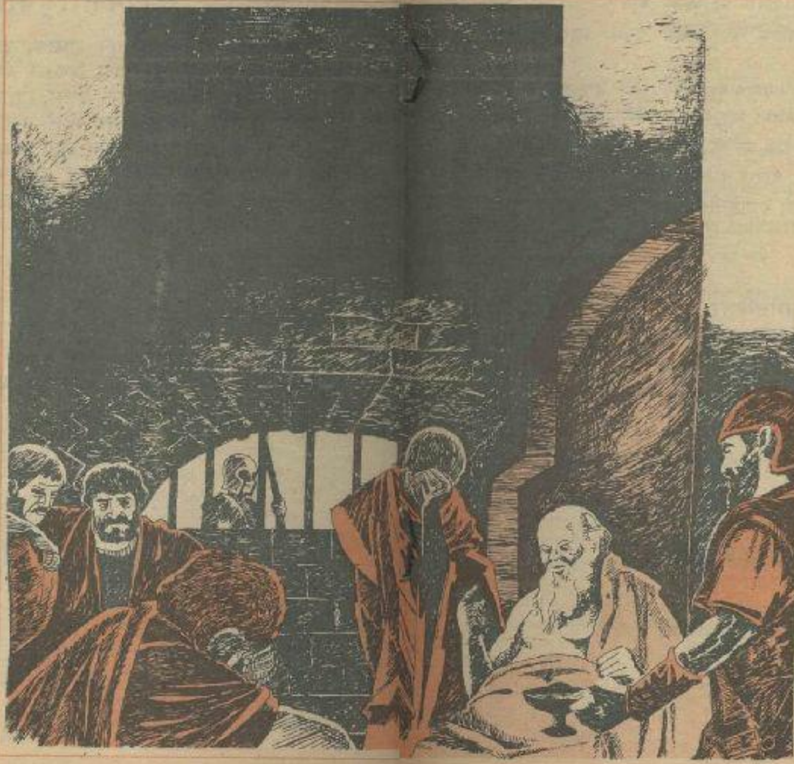

विचार करणारा मर्त्य त्याचे विचार अमर!

आपणास आठवणारही नाही, इतक्या प्राचीन काळा पासून प्रगतीशील विचारवन्त आणि पुराणमतवादी लोक यांच्यात नेहमीच झगडा चालत आलेला आहे. विचार-स्वातन्त्र्य व भाषण-स्वातन्त्र्य यांच्या द्वारेच मानवाची प्रगति होऊ शकते. परंतु सनातनी लोकांच्या हे ध्यानात येत नाही.

आणि म्हणूनच, इ. स. पू. सहाव्या शतकातल्या अथेन्सच्या सनातनी संस्कृति संरक्षकांना स्वतः योग्य विचार कसा करावा आणि अंधश्रद्धा व पूर्वग्रह दूषित कल्पनांपासून मुक्त कसे व्हावे या गोष्टी तेथील तरुणांना शिकवणाऱ्या तत्त्ववेत्त्याचे शिकवणे आवडेना! तरुण लोग या तत्त्वज्ञानी व्यक्तीला अत्यंत शहाणा माणूस समजत तर या उलट सनातनी लोकांनी

त्याला दुष्ट व विक्षिप्त ठरवले! सार्वजनिक रित्या असे जाहीर केले गेले की तो तरूण पिढीला बिघडवत आहे. पाचशे–एक सभासद असणाऱ्या, न्यायाधीशांच्या एका मोठ्या मंडळाने त्याची चौकशी केली. सॉक्रेटीसने आपल्या विरुद्ध असलेल्या आरोपांना हुशारीने व चातुर्याने उत्तरे दिली. परंतु न्यायाधीशांनी त्याला दोषी ठरवले आणि मृत्युदंड ठोठावण्यात आला. हेमलॉक नावाचे विष पिऊन मरायची शिक्षा त्याला सुनावण्यात आली!

त्याच्या शिष्य व चाहत्यांनी त्याला गराडा घातला. सर्वांच्या डोळ्यात अश्रु होते, परंतु सॉक्रेटीसचा चेहरा मात्र हसरा व आनन्दी होता! त्याने आपल्या अनुयायांना दुःख न करण्याबद्दल सांगितले. "मृत्यु म्हणजे काहीही नसण्याची स्थिति, किंवा आत्म्याचे या जगातून दुसऱ्या जगाकडे गमन.......... आता जाण्याची वेळ आली आहे. आपण आपापल्या मार्गाने जाऊ या. मी मृत्यूकडे आणि तुम्ही जीवनाकडे देवलाच ठाऊक कोणता मार्ग जास्त चांगला!"

सर्वांच्या भल्याबद्दलचे हास्य चेहऱ्यावर ठेवूनच सॉक्रेटीसने हेमलॉकचा शेवटचा थेंब संपवला आणि त्याची शुद्ध हरपली! अशा प्रकारे अथेन्सच्या कोत्या मनाच्या लोकांनी आपल्याच देशातल्या अत्यन्त बुद्धिमान व्यक्तिचा शेवट घडवून आणला!

प्राचीन भारतात भटकन्ती

१. भारतातील एका संस्थानाच्या मुख्य मन्त्र्याने आपल्या व्यक्तिगत जमवलेल्या वस्तूचे संग्रहालय स्थापन केले. त्याला आता राष्ट्रीय वस्तुसंग्रहालयाचा दर्जा देण्यात आला आहे. त्या मन्त्र्याचे नाव काय ?

२. हल्लेखोरांकडून व परकीय सत्ताधाऱ्यांकडून भारतातले कोणते महत्वाचे मंदिर सहा वेळा भग्न केले गेले ?

३. या मंदिराचे स्थान पवित्र का मानले जाते ?

४. कोणती दोन जगप्रसिद्ध लेणी केवळ एकशे सत्तर वर्षांपूर्वी सापडली ?

५. एक राजपुत्र प्रथम 'भयानक वृत्तीचा' म्हणून ओळखला जाई; परन्तु पुढे त्याला 'धर्मात्मा' म्हणून संबोधले गेले. तो राजपुत्र कोण ?

६. कोणत्या लढाईमुळे बौद्ध धर्माची उन्नति झाली ?

७. 'गेटवे ऑफ इंडिया' नावाने ओळखले जाणारे स्मारक कोठे आहे ?

८. ते केव्हा व कशासाठीं बनवले गेले ?

घटना, विज्ञान, आविष्कार आणि शोधांची दुनिया

१. दक्षिण ध्रुवापासून उत्तर ध्रुव किती अंतरावर आहे ?

२. वाचायला पुरेसा प्रकाश मिळविण्यासाठी किती काजवे पुरेसे आहेत ?

३. सूर्याभोवती किती धूमकेतु फिरत आहेत ?

४. चार डोळे असणारे मासे कोठे आहेत ?

५. शरलॉक होम्स चा निर्माता सर आर्थर कॉनन डाइल कोणता व्यवसाय करीत असे ?

६. साप कोणत्या इंद्रियाने वास घेतात ?

७. एका राजाच्या जन्म-स्थानाची शोभा कोणत्या चित्राने वाढवली होती ?

८. बेडकाला आपले डोके फिरवता येते का ?

९. नागतोड्याचे रक्त कोणत्या रंगाचे असते ?

१०. जगातील सर्वात जुना पुतळा कोणता ?

[पान ८ पहा.

१. परमेश्वराचा आत्मा धारण करणारा नगाधिराज असे हिमालयाचे वर्णन कोणी केले आहे ?

२. चन्द्रगुप्त मौर्याची कथा कोणत्या नाटकाचा विषय आहे ?

३. हर्षवर्धनाची कथा कोणत्या ग्रंथात वर्णिलेली आहे ?

४. ज्या भारतीय कवीला ब्रिटिशांनी 'सर' ही पदवी दिली आणि त्याने ती स्वीकारली नाही तो कोण ?

५. कोणती भारतीय भाषा उजवीकडून डावीकडे लिहिली जाते ?

६. ही भाषा कशी निर्माण झाली ?

७. ही भाषा लिहिण्यासाठी कोणत्या लिपीचा वापर केला जातो ?

८. तुलसीदासाच्या रामायणाचे बरोबर नाव कोणते ?

९. तुलसीदास कोठे रहात असे आणि केव्हां ?

......पान आठवर पहा

सर्व भारतीय भाषांचा एक शब्द शिकू या!

मराठी : उत्तर

आसामी : उत्तर	कानडी : उत्तर	संस्कृत : उदीचि
बंगाली : उत्तर	काश्मिरी : शुमाल	सिन्धी : उत्तरु
इंग्रजी : नार्थ	मल्याळी : वत्तकु	तमिळ : वडक्कु
गुजराथी : उत्तर	उडिया : उत्तर	तेलुगु : उत्तरामु
हिन्दी : उत्तर	पंजाबी : उत्तर	उर्दू : शुमाल

तुम्ही विश्वास ठेवाल ?

१. कि महाकाव्यांच्या काळांतील भारतवर्ष नि आजचा भारत एकच आहेत ?
२. कि लाल चिंधुक पाहून बैल रागावतात ?
३. कि सर्वच पक्षी घरटी बांधतात ?

अंहं, मुळीच नाही !

१. तो खूप विस्तृत देश होता.
२. बैलांच्या डोळ्यांना रंग-ज्ञान नसते.
३. घुवड आणि पोपट सामान्यपणे झाडांच्या पोकळ ढोलीत अथवा अन्य भग्नावशेषात राहतात.

उत्तरावली

तो कोण ?

रामानुज, आणि ते मंदिर श्रीरंगम् येथील.

इतिहास

१. पहिला सालार जंग, हैद्राबादच्या निजामाचा प्रधान मंत्री.
२. सोमनाथचे मंदिर.
३. श्रीकृष्णाने जेथे देह ठेवला असे मानले जाते त्या प्रभास येथे ते आहे.
४. अजंता व एलोरा.
५. अशोक.
६. कलिंगाची लढाई. तिने अशोकाचे हृदय-परिवर्तन केले. त्याने बुद्ध धर्म स्वीकारला आणि त्याचा प्रचार केला.
७. मुंबईच्या अपोलो बंदर या स्थानी.
८. राजा जॉर्ज आणि राणी मेरी यांच्या स्वागतार्थ सन १९११ मध्ये.

विज्ञान

१. २७९९ मीटर.
२. एक डझन पुरेसे आहेत.
३. शंभर मिलियनहून अधिक.
४. मध्य अमेरिकेत.
५. डॉक्टर.
६. आपल्या जिभेने.
७. मोना लिसा. फ्रान्स चा राजा पहिला फ्रँन्सिस याने आपल्या जन्म-स्थानी ते लावले.
८. नाही, कारण त्याला मान नसते.
९. पांढरा.
१०. स्फिंक्स.

साहित्य

१. कालिदास.
२. विशाखदत्ताचे मुद्राराक्षस.
३. बाणभट्टाने लिहिलेले हर्षचरित.
४. रवीन्द्रनाथ टागोर.
५. उर्दू.
६. पर्शियन आणि हिन्दी यांच्या आपसांतील देव-घेवीमुळे. तर्की भाषेचा ही प्रभाव पडला आहे.
७. पर्शियन.
८. रामचरितमानस.
९. वाराणशीत. त्यांचा काळ सन १५३२ ते १६२३ पर्यंत होता.

नेहरूंची गोष्ट-३

जवाहरलाल नेहरू उच्च शिक्षणासाठी हॅरो सोडून केम्ब्रिजला गेले. तेथे त्यांनी विज्ञानशास्त्राचे शिक्षण घेतले, परन्तु इतिहास, राजनीति आणि अर्थशास्त्राची त्यांना अतिशय आवड होती.

भारतातून प्रकाशित होणारी वर्तमान-पत्रे ते मोठ्या आवडीने वाचत असत. विशेषत: जहाल मतवादी बाळ गंगाधर टिळक आणि श्री अरविन्द यांच्या स्वदेश-प्रेमाच्या भावनांनी त्यांना आपल्याकडे आकृष्ट केले. परंतु त्यांचे वडील मात्र मवाळ पक्षाच्या नेत्यांपैकी एक होते.

त्या दिवसात केम्ब्रिजमधे रहाणाऱ्या भारतीयांनी 'मजलिस' नावाची एक संस्था सुरू केली आणि ते नेहमी त्या दिवसातल्या राजनीतीबद्दल चर्चा करीत असत. जवाहरलाल त्या सभेत भाग घेत असत आणि त्या लोकांची भाषणें खूप श्रद्धापूर्वक ऐकत असत. परंतु केवळ संकोचामुळे त्यांनी त्या सभांमधे व्याख्यान कधीच दिले नाही.

१९०९ च्या ग्रीष्म ऋतूत जवाहरलालजींनी आपल्या वडिलांबरोबर युरोप खंडातल्या देशांचा दौरा केला. त्यावेळी त्यांनी विमान प्रथमच पाहिले! त्या विमानाने काउंट जेप्लिन आले होते. जर्मनीचा राजा कैसर याने त्यांचे मोठ्या आदरपूर्वक स्वागत केले.

१९१० मध्ये जवाहरलाल केम्ब्रिजचे पदवीधर बनले. यानंतर त्यांनी नॉर्वेतून फेरफटका मारला. तेथेच एक दिवस आपल्या युरोपियन मित्राबरोबर ते एकदा नदीत स्नानाला गेले. बर्फासारख्या थंड पाण्याच्या स्पर्शाने त्यांचे हातपाय बधिर होऊ लागले. त्यावेळी उताराकडे वेगाने वाहणाऱ्या जवाहरलालजींचे त्यांच्या मित्रानेच रक्षण केले.

त्यानंतर जवाहरलाल यांनी लंडनमध्ये न्यायशास्त्राचा अभ्यास केला. १९१२ मध्ये (कायद्याचे) पदवीधर बनून ते भारतात परतले. आपला प्रज्ञावान पुत्र आपल्या वकिलीच्या कामात आपला योग्य वारस म्हणून नाव मिळवील या विचाराने मोतीलाल फार आनन्दित झाले.

स्वदेशात पोचल्याबरोबर जवाहरलाल राजनीतीकडे खूपच आकर्षित झाले. १९१२ मध्ये बांकीपुरला आयोजित केलेल्या काँग्रेस परिषदेत त्यांनी भाग घेतला. या सभेत केवळ गोपाळ कृष्ण गोखलेच जवाहरलालजींवर आपला प्रभाव पाडू शकले.

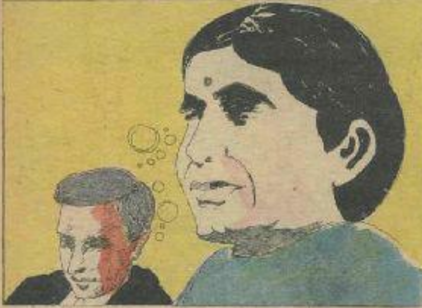

यानंतर जवाहरलालजींनी उच्च न्यायालयात वकिली पेशा सुरू केला. परंतु त्याना या पेशात खास अशी रुचि नव्हती. ते नेहमी शिकारीला जात असत. एकदा त्यांच्या गोळीने जखमी झालेले एक हरीण त्यांच्याकडे आपल्या मोठ्या मोठ्या डोळ्यांनी दीनतेने पाहू लागले. ते पाहून त्यांचे अंत:करण विरघळले आणि त्या दिवसापासून त्यांनी शिकारीला जाणे सोडून दिले.

१९१६ मध्ये लखनऊला झालेल्या काँग्रेस परिषदेत जवाहरलालजींनी गांधीजींना प्रथम पाहिले. दक्षिण आफ्रिकेत ब्रिटिशांनी भारतीयांना दिलेल्या अपमानास्पद वागणुकीसाठी त्यांच्याशी झगडणाऱ्या साहसी गांधीजींना पाहून जवाहरलाल फारच आनन्दित झाले.

जवाहरलालजींना आपणाकडे सर्वांत अधिक आकर्षित करणारी आणखी एक प्रमुख व्यक्ति म्हणजे–अलाहाबादमध्ये अनेक व्याख्याने देणाऱ्या श्रीमती सरोजिनी नायुडु. त्यानंतर लवकरच जवाहरलालजी एक उत्तम राष्ट्रवादी म्हणून प्रसिद्धीस आले.

१९१६ तल्या वसंतपंचमीच्या दिवशी दिल्लीत जवाहरलालजींचा कमलाबरोबर विवाह परंपरेनुसार मोठ्या थाटामाटात साजरा झाला. नूतन दम्पतिने नेहरू घराण्याच्या पूर्वजांची भूमि काश्मीरमध्ये काही दिवस आनन्दात घालवले.

एकदा नेहरूजी आपल्या एका नातेवाईकाबरोबर लड़ाख प्रान्तात गेले. तिथे जवळच अमरनाथची गुहा आहे असे समजून दोघेही एका बर्फाळ पहाडावर चढले. पण अचानक पाय घसरून जवाहरलाल एका बर्फानेभरलेल्या भेगेत कोसळले. त्यांच्या नातेवाईकाने ताबडतोब त्यांच्याकडे दोर फेकला, आणि त्याला धरून, मोठ्याच संकटातून वाचून जवाहरलालजी वर चढून आले.

अयाचित धन

पूर्णचन्द्रच्या एका नातेवाइकाने मरताना आपल्या इस्टेटी पैकी पंचवीस हजार रुपये त्याच्या नावे लिहून ठेवले होते. आपल्या वाटयाची ही रक्कम ताब्यात घेण्यासाठी तो त्या शेजारच्या गावी गेला. तेथे पोचल्यावर अनेक लोकांनी त्याचे नशीब उजळल्याबद्दल त्याची तारीफ केली. ती ऐकून त्याच्या मनात कुठेतरी शंकेची पाल चुकचुकली.

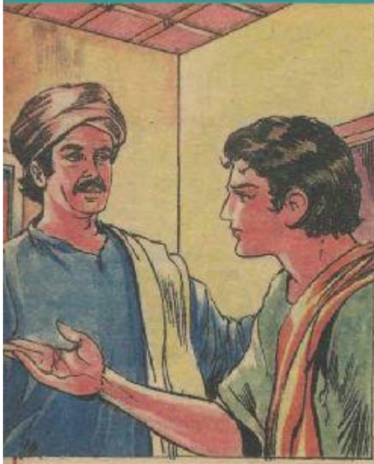
पूर्णचन्द्र घरी परत निघाला, तेव्हा नारायण नावाचा एक माणूस त्याला म्हणाला–"तुमच्या गावच्या फुलचन्दची मुलगी माझ्या मुलाला पसन्त पडली आहे. तेव्हा, कृपा करून त्यांना माझ्या वतीने निरोप सांगा, की पुढल्या महिन्यातला मुहूर्त पाहून लग्नाची तारीख पक्की करा अन् तसं मला कळवा."

त्याला निरोप पोचवायचे वचन देऊन पूर्णचन्द्र आपले पंचवीस हजार रुपये घेऊन आपल्या गावी परत आला आणि अगदी पोचल्या पोचल्या सर्वांत अगोदर त्याने आपली रक्कम एका जागी पुरून टाकली.

नंतर तो फूलचन्दकडे जाऊन त्याला म्हणाला–"फूलचन्दजी, माझ्यासारखा अभागी या दुनियेत दुसरा कोणी नसेल! माझे सर्व पैसे चोरीला गेले."

त्याला सहानुभूति दाखवत फूलचन्द म्हणाला–"हे बघ पूर्णचन्द्र, आपण गाववाले म्हणून एकमेकांना माहित असलो तरी आपलीतुपली इतकी मैत्री कुठंय? अन् तसे आपण एकमेकांचे नातेवाईकही नव्हेत! मग तू आपलं हे रडगाणं माझ्यासमोर का बरं गातो आहेस?"

पूर्णचन्द्र यावर विषादाने हसत म्हणाला–"अरे! आपले पैसे गेल्याच्या दुःखातच मी इतका बुडून गेलो, की तुम्हाला एक चांगली बातमी देण्यासाठी मी इथे आलो

आहे हे मी विसरूनच गेलो! अहो, तुमच्या मुलीचं लग्न ठरलं!" आणि पूर्णचन्द्रने नारायणचा निरोप फूलचन्दला सविस्तर सांगितला.

फूलचन्द यावर एकदम आनन्दून म्हणाला—"अरे, तू तर फारच चांगली बातमी आणलीस! सांग बरं मी तुला काय मदत करू?"

"आपण मला फक्त शंभर रुपये कर्जाऊ द्या. असेच आणखी काही मित्रांकडून मी पैसे कर्जाऊ घेऊन चार एकर जमीन खरेदी करीन. लोकांच्या कर्जाला तारण म्हणून माझे छोटे घर आहेच. मी माझ्या जमिनीची खूप मशागत करीन आणि दोन-तीन वर्षांत कर्ज-मुक्त होऊन जाईन. नशीब चांगले असेल तर शेतात खूप धान्य पिकेल.

याप्रमाणे अनेकांकडून कर्ज घेऊन पूर्णचन्द्रने चार एकर जमीन घेतली आणि तो मनापासून शेतात खपू लागला. त्याची कडक मेहनत पाहून गावचे लोक म्हणू लागले—"दृढनिश्चय असावा तर पूर्णचन्द्र-सारखा. त्याच्याकडून सर्वांना काही शिकण्यासारखं आहे."

यावेळी एकूण सर्वत्रच पीकपाणी चांगले झाले. पूर्णचन्द्रचं पीक तर सर्वात जास्त झालं! त्याने त्याच वर्षी आपलं पाऊण हिस्सा कर्ज फेडून टाकलं! तो प्रामाणिक होता आणि शिवाय त्याचं आपलं स्वतःचं घर आहे हे पाहून इतरांनी कर्जाबद्दल त्याला तगादा केला नाही.

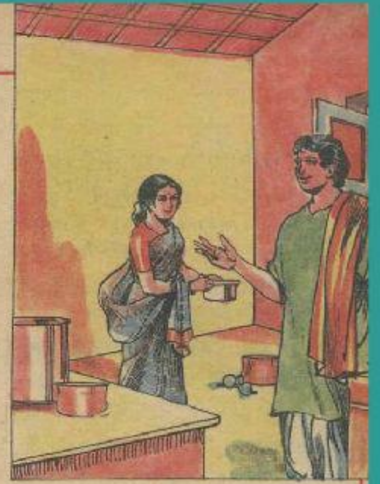
दुसऱ्या वर्षी त्याने उरलेलं सर्व कर्ज तर फेडलंच अन् शिवाय आणखी एक एकर जमीनही खरीदली. त्याचा प्रामाणिकपणा व मेहनती स्वभाव पाहून एका शेतकऱ्याने त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न लावून दिले. त्याच्या बायकोचं नाव माला.

लग्नानंतर एक दिवशीं माला म्हणाली—"तुमच्याशी आझं लग्न व्हावं असं मला खूप पूर्वीपासूनच वाटायचं! पण तुमच्याजवळ जमीनजुमला काहीच नव्हतं, म्हणून माझ्या बाबांचा विरोध होता. पुढे तुम्हाला जेव्हा पंचवीस हजार रुपये मिळणार असल्याचं कळलं तेव्हा तुम्हाला जावई करायचं त्याच्या मनात आलं; पण पुन्हा ते पैसे हरवल्यावर या बेजबाबदार माणसाला मुलगी देणं नको असं वाटून त्यांनी आपला विचार बदलला. शेवटी स्वतःच्या मेहनतीच्या जोरावर तुम्ही इस्टेट बनवलीत, हे पाहून त्यांनी आपला विवाह करून दिला. पण माझ्या मनात एक शंका आहे." इतके बोलून ती गप्प झाली.

"कसली शंका आहे, सांग तर खरं?" पूर्णचन्द्रने विचारले.

"तसं तर पहिल्यापासूनच तुमच्याजवळ आपलं घर होतं. पण बरेच दिवस तुम्ही इतराच्या शेतावर काम केलंत, कर्जच काढायचं होतं, तर आधीही तुम्हाला काढता आलं असतं की! तेव्हा आता असं सांगा, की तुम्ही पैसे हरवले म्हणून तुम्हाला मेहनत करावी असं वाटू लागलं की लोकांनी केवळ दया म्हणून तुम्हाला पैसे उधार दिले?" मालाने शंका विचारून टाकली.

पूर्णचन्द्र यावर हसून म्हणाला—"तसं तर खरी गोष्ट कुणालाच ठाऊक नाही. तू माझी बायको आहेस म्हणून खरं सांगतो.

शेजारच्या गावाहून आपले पंचवीस हजार रुपये आणत असतानाच मला फूलचन्दच्या मुलीच्या लग्नाचा निरोपही आणावा लागला. माझा असा अन्दाज आहे की फूलचन्दच्या मुलीच्या लग्नाला दहा हजार तरी खर्च होणारच. तेव्हा मला अचानक पैसे मिळालेले जाणून फूलचन्दने माझ्याच-कडे पैसे कर्जाऊ मागितले असते. त्याचा माझा खास असा परिचयही नव्हता. पण मी 'पैसे नाहीत' म्हणू शकलो नसतो; गाववाल्यांनीही विश्वास नसता ठेवला ना माझ्यावर! पैसे काही मी मेहनत करून मिळवले नव्हते—अचानकच मिळाले होते ते! असल्या पैशांना लोकांच्या मनात काही

किमत नसते. फूलचन्दच काय, पण गावातल्या आणखी कोणी पैसे मागितले असते तर मी 'नाही' म्हणू शकलो असतो का? लोकांची खप्पा मर्जी झाली असती माझ्यावर! वरं असंच विना कष्टाने मिळालेलं धन कर्जाऊ घेतल्यावर ते लवकर परत करायचीही कोणी फिकीर नसती केली. म्हणून शेवटी मी खोटंच सांगितलं, की पैसा चोरीला गेला!"

यावर माला म्हणाली–"बराच दूरचा विचार केलात की! पण मग खरंच मेहनत करून कर्ज चुकवलंत, की लपवून ठेवलेल्या पैशातनं फेडलंत ते?"

"छे छे! तसं नाही हं! मी मेहनत करूनच कर्ज फेडली. माझा आपल्या मेहनतीवर पूर्ण विश्वास आहे. पण यापूर्वी कर्ज घ्यायला मी भीत होतो. दुर्दैवाने पीक आलं नसतं तर मला माझं एकुलतं एक घर विकून टाकावं लागलं असतं. पण आता पंचवीस हजारपर्यंत कर्ज काढायची हिम्मत आली होती माझ्यात! त्याच हिमतीने मी खूप मेहनत केली, पैशाचं बळ होतं ना मागे! आणि मला त्या पंचवीस हजाराला हातही नाही लावावा लागला! गावात माझी प्रतिष्ठा वाढली. माझा आपल्या शक्ती अन् युक्तीवर विश्वास आहे. शिवाय मला तुझ्यासारखी चांगली दक्ष गृहिणीही मिळाली!" पूर्णचन्द्र प्रसन्नतेने म्हणाला.

"तुमच्यात चांगली दूरदृष्टि आहे; आळशीपणा नावालाही नाही. अचानक मिळालेल्या धनाचा तुम्ही जसा उपयोग केलात तसा करणारे जीवनात सदा सफलच होणार. असा योग्य पति मला मिळाला हे माझंच अहोभाग्य!" माला समाधानाने म्हणाली.

यानंतर पूर्णचन्द्रला प्रत्येक कामात सफलताच मिळत गेली. तरीही स्वतः मेहनत करणे त्याने सोडले नाही! अन् त्याने आदर्श जीवन व्यतीत केले.

कृष्णावतार

दक्षिण देशातील आपल्या मित्रांच्या सल्ल्याने रुक्मीचा अहंकार बेसुमार वाढला. एका सभा-मंडपात द्यूत-क्रीडेची सर्व सामग्री संदर रीतीने सजवण्यात आली. जुगार खेळण्यासाठी एक सोन्याचा पट, मोहरा आणि फासे यांची व्यवस्था केली गेली. आता बलरामकडे निमंत्रण पाठवले गेले–"आपण आनंदाने थोडा वेळ द्यूत खेळू या. आपण खेळात भाग घेण्यासाठी अवश्य यावे." बलराम जुगाराचे विशेष प्रेमी होते, मोठ्या उत्साहाने सभा-भवनात हजर झाले.

दक्षिण देशाच्या राजांनी सुचविले–द्यूत खेळण्यासाठी बलराम व रुक्मि यांची जोडी सर्वात उत्तम. खेळ सुरू झाला. मोती, रत्ने आणि सोने यांचे ढीग पणावर लावले गेले. दहा हजार सुवर्ण-मुद्रा लावून बलराम हारले, पुन्हा तेवढ्याच सुवर्ण-मुद्रा लावल्या. या ही वेळी बलराम हारलेच, नशीबाचा खेळ असा की आज बलराम हारतच गेले.

शेवटी बलरामाने एक कोटी स्वर्ण-मुद्रा पणावर लावल्या आणि यावेळी मात्र ते जिंकले. असे असून ही रुक्मीने आरडा-ओरडा केली–"मीच जिंकलो आहे. बलरामना फासेच धड टाकता येत नाहीत. मी एक कोटी सुवर्ण-मुद्रा जिंकल्या आहेत."

रुक्मीचा मित्र कलिंग राजाने बलराम-कडे उपहासाने पहात म्हटले–"खरेच, रुक्मीचेच म्हणणे खरे आहे. रुक्मीने डाव जिंकला. बलराम हारले!" यावर बल-

रामचा पारा चढला, तरी पण आपल्यावर नियंत्रण ठेवून त्यांनी तिथे असलेल्या लोकांना विचारले-"तुम्हीच सांगा, डाव तर मी जिंकला, नि हे म्हणताहेत रुक्मीचा जय झाला. हा कुठला न्याय?"

बलरामाला समजेना की या स्वच्छ खोटयाला काय उत्तर द्यावे? एवढयात आकाशवाणी झाली-"बलराम जे म्हणतो आहे ते खरं आहे. रुक्मि खोटं बोलतो आहे. तुम्ही सर्व जण तोंडाला कुलूप लावून मुकाटयाने कसे सर्व ऐकून घेत आहात?"

यावर ही कोणी आपले तोंड उचकटले नाही. आता बलराम स्वतःवर ताबा ठेऊं शकले नाहीत. अशात येऊन त्यांनी रुक्मी वर गुद्दे घालायला सुरुवात केली नि त्याला चित केला. नंतर जुगाराचा पट कलिंगाच्या डोक्यावर आपटून त्याला जख्मी केले. बाकीच्या राजांनी बलराम वर हल्ला चढविला, तेव्हा त्यानी तलवार उपसून सर्वांचा शिरच्छेद केला. सर्वजण घाबरून पळून गेले.

ही सर्व कपट-कथा संपल्यावर बलराम घरी आले आणि श्रीकृष्णाला सर्व वृत्तान्त सांगितला. श्रीकृष्णाने यावर काहीच आक्षेप घेतला नाही. बलरामाची प्रशंसा पण केली नाही. इतर प्रमुख यादव-मंडळींनी मात्र बलरामाची तोंड भरून स्तुति केली, नि रुक्मीची भर्त्सना केली.

नंतर सर्व जण वधू-वरासह द्वारकेस परत आले.

बलरामचं बळ आणि पराक्रम, शक्ति व सामर्थ्य निःसंशय असामान्य होतं. दहा हजार हत्तींचं बळ असणाऱ्या भीमाने बलरामपाशी राहून शिक्षण घेतलं होतं. सर्वांना असं वाटायचं की बलराम आणि भीम यांच्यात लढाई झाली तर जय भीमाचाच होईल.

एकदा श्रीकृष्णाचा मुलगा सांबु हा दुर्योधनाची मुलगी लक्षणा हिच्या प्रेमात पडला आणि तिला पळवून नेऊ

लागला. कौरवांनी त्याचा पाठलाग केला आणि त्याला बंदी बनवून हस्तिनापुरच्या तुरुंगात ठांबून ठेवले. ही बातमी समजताच बलरामांना राग आला, ते हस्तिनापुरला गेले आणि सांबूला कारागृहातून मुक्त करण्याची विनंती केली. पण कौरवांनी बलरामांची विनंती मान्य केली नाही.

यावर बलरामांनी हस्तिनापुरच्या जनतेला त्यांच्या घरांसकट गंगेत ढकलून देण्याची प्रतिज्ञा केली आणि किल्ल्याच्या परिसराखाली आपला नांगर घुसवण्यास सुरुवात केली.

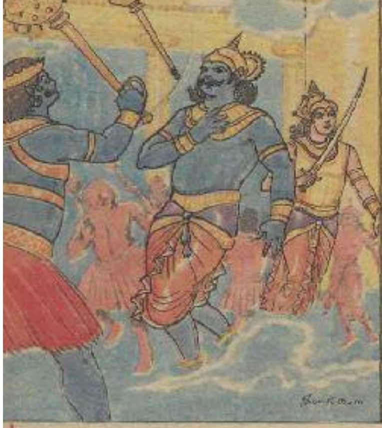
हा सर्व प्रकार पाहून दुर्योधन व इतर कौरव घाबरले आणि त्यांनी सांबूला आणून बलरामांच्या ताब्यात दिले. अशा प्रकारे बलरामांचा राग शांत झाला. आता दुर्योधनाने बलरामांचा शिष्य होण्याचे ठरवले आणि त्यांची गुरु-पूजा केली. बलरामांच्या नांगरामुळे हस्तिनापुर काय-मचे एका बाजूला वर आले व दुसऱ्या बाजूला उतरते झालें. बलरामांचे शिष्यत्व पत्करून दुर्योधनाने गदा-युद्धात उत्तम कौशल्य प्राप्त केले.

याच कालात राक्षसांच्या जगात नरका-सुर फार बलाढ्य बनून राहिला. प्रागज्योतिषपुर ही त्याची राजधानी होती. त्याच्या आईचे नाव भूदेवी होते. ब्रह्मदेवाकडून

त्याने अनेक वर मिळविले होते. कोणी ही देव त्याला पराजित करू शकत नसे. त्याचे बळ व पराक्रम पाहून सर्व लोक थरथरा कापत.

नरकासुर सर्वात अगोदर आपल्या सेने सह इंद्रपुरी वर चालून गेला. नगराच्या प्रवेश-द्वारांवर आपल्या मुठीचे जोरदार आघात केले, तेव्हां ती मोडून पडली. मग त्याने सिंह-गर्जना करून इन्द्राला युद्धासाठी पुकारले. ऐरावतावर स्वार होऊन आपल्या वज्रायुधा सह इन्द्र युद्धासाठी सज्ज झाले. नरकासुराने कशाची ही पर्वा न करता इंद्रावर हल्ला चढवला. यम, वरुण आणि कुबेर आपल्या सैन्या सह इन्द्रांना मदत

करायला धावले. दोन्ही पक्षात तुंबळ युद्ध सुरू झाले.

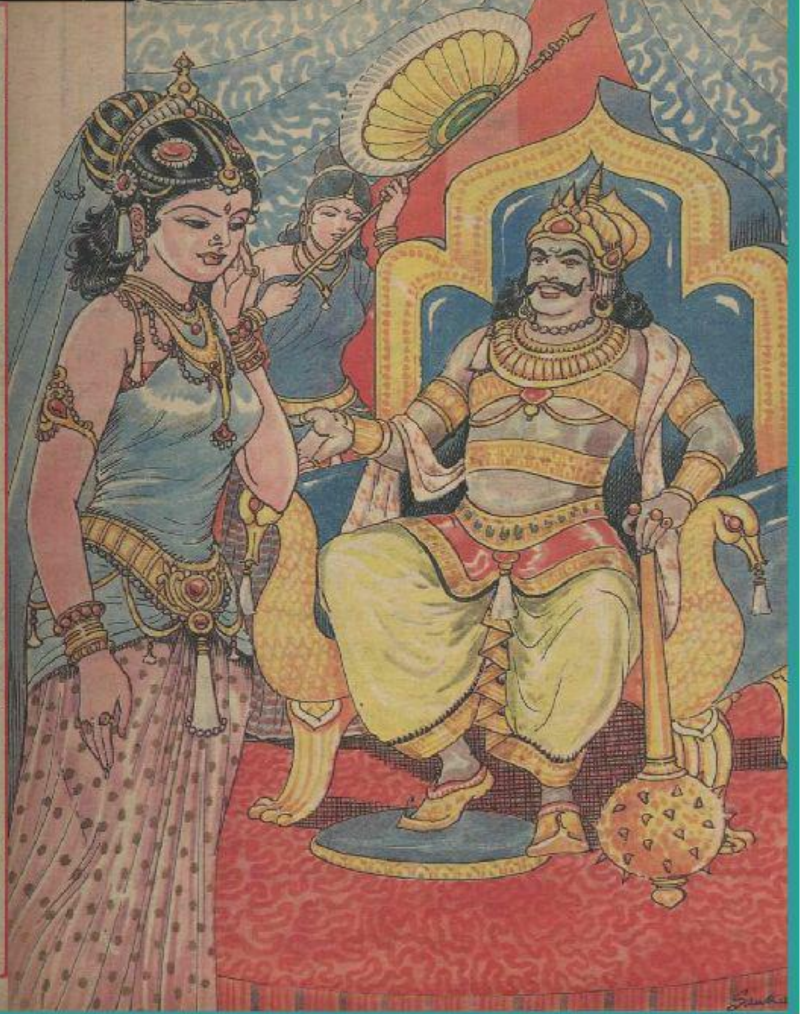
नरकाला मदत करण्यासाठी हयग्रीव, निशुंभ व मुरासुर नावाचे तीन राक्षस-नेता आपल्या सैन्यासह युद्ध-भूमी वर येऊन दाखल झाले. हयग्रीवाने वरुणा बरोबर युद्ध केले. या युद्धात वरुणाचे डोके फुटले व तो बेशुद्ध होऊन पडला. शुद्धी वर येताच त्याने पलायन केले. त्याच्या बरोबर त्याचे सैन्य ही पळू लागले. तसेच निशुंभाने यमा बरोबर आणि मुरासुराने कुबेरा बरोबर युद्ध केले. त्यात यम आणि कुबेर हरले व आपल्या सैन्यासह त्यांनी माघार घेतली. शेवटी नरकासुराच्या तडाख्यांना घाबरून स्वतः इद्रांनी ही रणांगणातून काढता पाय घेतला. अशा प्रकारे नरकासुराने देव-लोकात प्रवेश करून सर्वत्र अपूर्व यश मिळविले व आपल्या विजयाचा डंका पिटला.

यानंतर नरकासुर इन्द्राच्या आसनावर बसला, नि ऊर्वशीला बोलवून आज्ञा केली– "ऐक, मी सर्व दिक्पालांना युद्धात हरवलं आहे. आता मीच सर्व देवांचा राजा आहे. आजपासून नृत्य-गायनाने तू माझं मनोरंजन करायचं! समजलीस?"

"असं होय? तर मग सर्व मुनी आपल्या यज्ञात आपली पूजा करतील, तेव्हां मी आपली इच्छा-पूर्ति अवश्य करीन." ऊर्वशीने उत्तर दिले.

नरकासुराने ऊर्वशीची अट मान्य केली. यानंतर नरकासुराने अमरावती लुटली, सुमेरु पर्वतावर असलेली रत्नं खोदून बाहेर काढली, आठ हजार देव-कन्यांना कैद केले, विश्वकर्माची मुलगी आपल्या महालात आणून ठेवली, अदितीच्या कुंडलांचे अपहरण केले आणि आपल्या नगरी परत आला.

नरकासुराच्या आज्ञेवरून त्याच्या सेवक-राक्षसांनी चौदा लोकातील मूल्यवान वस्तु लुटून आणून त्याला दिल्या. ते जेथे जात, तेथे लोकांना त्रास देत आणि अप्सरांना पळवून आणीत. त्यांनी सोळा हजार एकशे

गंधर्व-कन्या, कित्येक लाख यक्ष-नारी, तसेच असंख्य किन्नर, सिद्ध, साध्य व विद्याधर स्त्रियांना कैदी बनवून आणले.

प्रागज्योतिषपुरच्या चारी बाजूंना चार महान् योद्धे-मुरासुर, हयग्रीव, निशुंभ आणि पंचजन उभे राहून नगरीचे संरक्षण करू लागले. मुरासुराला हजारो मुलगे होते. त्यांच्यामुळे कोणाला नगरीत प्रवेश करणे सहज शक्य नव्हते.

यानंतर नरकासुराला वाटले की समस्त भूलोकावर आपले आधिपत्य असावे. सर्वत्र संचार करून तो विनाश करू लागला. मुनींना त्रस्त करून सोडले, ब्राह्मणांचा संहार केला. सर्व राजांना त्राहि त्राहि केले. धर्माचा नाश करण्याची जणू त्याने प्रतिज्ञा केली.

एकदा नरकासुर बदरीवनात आला. तेथे अनेक ऋषि आपल्या यज्ञ-कार्यात मग्न होते. त्यावेळी नरकासुराला ऊर्वशीच्या अटीची आठवण झाली. त्याने ऋषींना विचारले– "तुम्ही कोणाला स्मरून यज्ञ करीत आहात?"

ऋषींनी सांगितले–"वेदांच्या आज्ञेनुसार आम्हीं इंद्राला स्मरून हा यज्ञ करीत आहोत!"

नरकासुर रागाने लाल होऊन म्हणाला– "इन्द्र, वरुण, यम, कुबेर इत्यादि सर्वांना मी युद्धात हरवले आहे. त्यांचे राज्य मी जिंकले आहे. आता सगळ्या विश्वाचा अधिपति मी आहे. म्हणून तुम्ही सर्व जण आता माझी उपासना करा. मला नमस्कार करा. मला संतुष्ट कराल तर मी तुमचे सर्व मनोरथ पूर्ण करीन."

ऋषींनी स्पष्टपणे बजावलं–"हे सर्वस्वी अनुचित आहे. सर्व लोकांचा शासक तर इन्द्र! तू बोलून-चालून दुष्ट राक्षस. अशा परिस्थितीत आम्ही तुझी पूजा कशी करू शकणार?"

ऋषींचं हे उत्तर ऐकून नरकासुराच्या तळपायाची आग मस्तकाला गेली. त्याने गरजून आपल्या सेवकांना हुकूम दिला– "हे मुनि गर्वाच्या भरात बकवास करीत आहेत. यांचा हा यज्ञ उखडून टाका." नरकासुराच्या आज्ञेनुसार राक्षसांनी लगेच अग्निकुंडे भरून टाकली, जनावरांची हत्या केली, यज्ञाचे होता, उद्‍गाता व अन्य मंडळींना मार-पीट केली, दर्भ जाळून टाकले, यज्ञ-सामग्री इतस्ततः फेकून दिली. शिजविलेले अन्न खाऊन टाकले, सोमरस राखेत ओतून टाकला नि असे अनेक बीभत्स प्रकार केले. हे सर्व कांड संपवून नरकासुर घरी परत गेला.

यानंतर वसिष्ठ, वामदेव, जाबाली, धुम्य, भरद्वाज, मंकण इत्यादि सर्व महा-ऋषि विचार-विनिमयासाठी एकत्र येऊन बसले. या दुष्ट राक्षसां पासून यज्ञाचे रक्षण कसे करावे ही समस्या सर्वांपुढे होती. या नरकासुरापासून आपले रक्षण करणारे कोणी नसेल तर जिवंत राहणं कठिण होऊन जाईल. शेवटी सर्वांनी निश्चय केला की अवतार-पुरुष श्रीकृष्णच या सर्वांतून आपला उद्धार करायला समर्थ आहे. आता त्यालाच शरण गेले पाहिजे. असा विचार करून सर्व जण द्वारकेच्या रोखाने निघाले.

दक्षिण दिशेला यात्रा करीत असता वाटेत लागणाऱ्या तीर्थ-स्थानी स्नान करीत सर्व ऋषि भागीरथी पर्यंत पोंचले. इथे स्नान करून त्यांनी प्रायश्चित केले. अशा वैभवसंपन्न द्वारकापुरीस आले.

या नगरीतील ऐश्वर्य पाहून त्यांना अत्यन्त आश्चर्य वाटले. राजपथावरून

पुढे जात ते राजमहालापर्यंत पोचले. श्रीकृष्णाकडे बातमी पोचली की बदरी-वनातून काही ऋषि त्यांना भेटण्यासाठी आलेले आहेत.

ऋषींच्या आगमनाची वार्ता समजताच श्रीकृष्णाने प्रद्युम्नाला बोलवले आणि ऋषींचे स्वागत करून त्यांना आदरपूर्वक घेऊन येण्यास सांगितले.

राजमहालाच्या बाहेर येऊन प्रद्युम्नाने ऋषींचे प्रेमाने स्वागत केले आणि त्यांना श्रीकृष्णाच्या सभा-भवनात घेऊन आला.

तेथे श्रीकृष्ण एका उच्चासनावर विराजमान झाले होते. श्रीकृष्णाच्या जवळ जात असता मुनींच्या मनात विचार येत होता—"आपल्या सर्व इच्छांची पूर्ति सहज करू शकेल असा श्रीकृष्ण असताना, आपण आजपर्यंत या दुष्ट राक्षसांकडून का बरे अपमानित होत राहिलो? कदाचित् नशीब म्हणतात! उशीराने का होईना, पण आता श्रीकृष्णाची भेट झाली, छान छान झाले! अरण्यात तपस्या करणारांना या दुष्ट राक्षसामुळे ही श्रीकृष्ण-दर्शनाची सुवर्णसंधि लाभली!"

ऋषींना पाहताच श्रीकृष्ण तावडतोब आपल्या आसनावरून उठून खाली आले; अर्घ्य आणि पाद्य-पूजा करून त्यांचे प्रेम-पूर्वक स्वागत केले आणि त्यांच्या अनुमतीने पुन: आपल्या आसनावर जाऊन बसले.

श्रीकृष्णानंतर अन्य प्रमुख यादव. मंडळींनी मुनींना नमस्कार केला आणि आपापल्या जागी येऊन बसले.

नंतर श्रीकृष्णाने हात जोडून ऋषींना प्रश्न केला—"आपले यज्ञ निर्विघ्नपणे संपन्न होत आहेत ना? आपली तपश्चर्या व व्रतें सर्व व्यवस्थित चालू आहे? आपण सर्व जण मिळून इथे आलात याचं काही. विशेष कारण असलं पाहिजे अवश्य! माझ्या वर अनुग्रह करून मला कृतार्थ करण्यासाठीच आपण इथे आलेले असणार. आपण जर माझ्याकडे काही कामगिरी सोपवली तर ती स्वीकारण्यास आम्ही एका पायावर तयार आहोत. नि:संकोचपणे सांगा."

एकखड्डी-एकदेव

उन्हाळ्याच्या दिवसात एक प्रवासी. शिवपुरी गावातून पुढे चालला होता. त्याला खूप तहान लागली होती; म्हणून गावशिवेवर दिसलेल्या घरासमोर उभे राहून त्याने पाण्यासाठी हाक दिली.

घरातला मालक त्यावेळी दार बन्द करून ठेवून आत देवाची पूजा करत बसला होता. बाहेरची हाक ऐकून तो म्हणाला—"जरा थांबा. मी पूजा करीत आहे. बाहेर ओटयावर बसा. पूजा संपल्याबरोबर देतो पाणी आणून."

प्रवासी ओटयावर बसला. थोडया वेळाने आतून आरतीची घंटा वाजली. संपलीच पूजा, आता आपल्याला पाणी मिळेल—या विचाराने प्रवासी आनन्दला. पण बराच वेळ गेला तरी दार उघडून कोणीच बाहेर आले नाही. लोक विसरले असावेत पाणी द्यायला, असं समजून त्याने पुन्हा एकदा पुकारा केला. "आत्ता गणपतीची पूजा झाली, इतर देवांचीही झाली की देतोच पाणी. जरा थांबा." आतून आवाज आला.

थोडया वेळाने पुन्हा खणखण घंटा वाजली. प्रवासी जरा वेळ थांबला आणि पुन्हा त्याने पाणी मागितले.

"आत्ताच नवग्रहांली पूजा झाली. बाकी देवांची पूजा संपली की देतो आणून पाणी. जरा वाट पहा." आतून पुन्हा आवाज आला.

यानंतर पुन्हा एकदा आरतीची घंटा ऐकू आली. पुन्हा जरा वेळ वाट पाहून प्रवाशाने हाक मारली.

"आत्ता बालाजीची झाली पूजा; बाकीच्यांची होऊन जाऊ दे; मग देतोच हं पाणी. अजून जरा धीर धरा." आतला आवाज पुन्हा बोलला.

शीला भागवत

अशा प्रकारे त्या मालकाचे उत्तर मिळत राहिले, की आत्ता अमक्या-तमक्या देवाची पूजा झाली आणि बाकीच्यांची संपल्यावर पाणी मिळेल, तोवर वाट पहावी.

इकडे तहानेने प्रवाशाचा गळा सुकायला लागला. वेळ कसा काढावा हे त्याला समजेनासे झाले! तिथेच एक कुदळ पडलेली त्याला दिसली. आता जेव्हा घंटा वाजेल, तेव्हा तेव्हा कुदळीने तो ओट्यांजवळ एक एक खड्डा खोदू लागला.

थोड्या वेळाने पूजा आटोपून मालक एकदाचा पाणी घेऊन बाहेर आला.

प्रवाशाने खणून ठेवलेले खड्डे पाहून त्याने आश्चर्याने त्याच्याकडे पाहिले.

जरा ही विचलित न होता प्रवासी म्हणाला–"महाराज, मला काय करावे सुचेना. शेवटी वेळ काढण्यासाठी, जितक्या वेळा आपण आरती केली, तितक्या वेळा मी एक एक खड्डा खणला. माफ करा मला."

तो मालक यावर चिडून म्हणाला–"डोकं तर फिरलं नाही तुझं! ओटयाजवळ एवढे सारे खड्डे करून ठेवलेस! तुला काही सुचत नव्हतं तर एकाच जागी खणायचं होतंस! एक छोटीशी विहीर बनली असती अन् तुझी तहानही भागली असती की!"

आता तो प्रवासीही चिडून रागाने म्हणाला–"बरोबर आहे आपलं म्हणणं! तुम्ही इतक्या सगळ्या देवांची पूजा करण्या-ऐवजी एकाच देवाची केली असतीत तर आतापर्यंत तुम्हाला त्याचा साक्षात्कारही झाला असता!" इतके बोलून, पाणी पिऊन प्रवासी आपल्या वाटेने निघून गेला.

तो गेल्यावर मालक शान्तपणे विचार करू लागला. या सर्व देवांची क्रमा-क्रमाने पूजा करण्यापेक्षा कोणा तरी एकाची मनोभावे आराधना केलेली बरी. आता फक्त गणपतीची पूजा करायचा त्याने निश्चय केला.

ठकांचा गुरु

खूप दिवस लोटले. बगदाद शहरात हिन्दबाद नावाचा एक श्रीमन्त व्यापारी रहात असे. तो सगळ्या जगात यात्रा करून आला, परंतु पहाडांच्या मधे वसलेल्या एका शहरात तो अजून कधी गेला नव्हता. त्या शहरातला एक माणूस एकदा त्याला भेटला.

हिन्दबादने त्याला विचारले–"तुमच्या शहरात जास्त मागणी कोणत्या वस्तूला असते भाई?" तो प्रवासी म्हणाला–"चन्दनाच्या लाकडाला चांगली मागणी असते तिथे!"

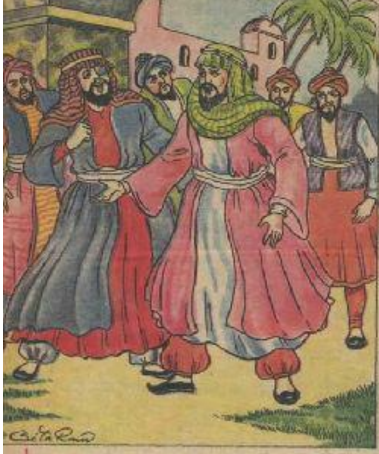
हिन्दबादने आपलं सर्व धन खर्चून चन्दन खरेदी केलं आणि ते गाड्यांवर लादून तो त्या पहाडांच्या गावाकडे निघाला. व्यापारी शहराच्या अगदी जवळ पोचला, आणि आपल्या मेंढ्या हाकत त्यांना घेऊन निघा-लेली एक म्हातारी त्याला दिसली. तिने हिन्दबादला पाहूनच ओळखलं, कि हा कोणीतरी परदेशी व्यापारी दिसतोय. तिने त्याला सावध करत म्हटले–"नीट सावध रहा हं बेटा! या शहरातली माणसं पक्की बदमाश अन् चोर आहेत. परदेशी माण-सांना तर दिवसाढवळ्या लुटतात ते!" आणि ती निघून गेली.

शहरात घुसताच एका माणसाने खूपसे प्रश्न त्याला विचारले.

हिन्दबादने सांगितले–"मी बगदादचा व्यापारी आहे. या शहरात चन्दनाच्या लाकडाला चांगली मागणी आहे हे ऐकून मी आपला माल विकायला घेऊन आलो आहे."

"कोणा मूर्खाने तुम्हाला ही बातमी दिली? आम्ही लोक तर चन्दनाच्या लाकडाचा सरपण म्हणून उपयोग करतो! आता तुम्हीच सांगा, जळाऊ लाकडाला

कमल देवभानकर

कोण किमत देईल जास्त?" असे म्हणून तो माणूस आपल्या वाटेने निघून गेला.

हिन्दबादला तर कळेनासे झाले, की या माणसाचे म्हणणे खरे की खोटे! तो आपल्या मालासकट एका खाणावळवाली-कडे पोचला आणि त्याने तिथेच मुक्काम ठोकला. नंतर तो जेव्हा घराबाहेरच्या आवारात आला, तेव्हा त्याला एक विचित्र दृश्य दिसले!–वेशीजवळ त्याला भेटलेला माणूस आणखी एका माणसाबरोबर बाहेर मैदानात चूल पेटवून स्वयंपाक करण्यात मग्न आहे; आणि सरपण म्हणून ते चन्द-नाच्या लाकडाचा उपयोग करीत आहेत! ते पाहून हिन्दबादचा थरकाप झाला! त्या माणसाचं म्हणणं खरंच आहे की! या या शहरात खरोखरीच चन्दनाचा सरपण म्हणून उपयोग करतात असे दिसते! आता आपल्याला सर्व माल विकूनही फक्त थोडीशी चान्दीच हाती येईल!

हिन्दबाद हळूहळू त्यांच्याजवळ पोचला. तेव्हा त्याने विचारले – "विकणार आपला माल आम्हाला?"

"काय किमत द्याल याची?" हिन्द-बादने विचारले.

"त्याच वजनाची जी वस्तु मागाल ती देऊ की!" त्या माणसांनी उत्तर दिले. ते कबूल करून, वस्तु नंतर मागून घेईन असे सांगून हिन्दबादने माल त्यांच्या हवाली केला.

नन्तर हिन्दबाद नगरातून फेरफटका करण्यासाठी बाहेर पडला. रस्त्यात एका एकाक्ष माणसाने येऊन एकदम त्याचा हात पकडला आणि तो ओरडू लागला– "लोकहो, इकडे पहा. यानेच माझा एक डोळा फोडला होता. आता यावेळी पळून जाऊ शकणार नाहीस बच्चमजी!"

अनेक लोकांनी हे ऐकून हिन्दबादला घेरले. तो बिचारा आपल्याला सोडवून घ्यायचा प्रयत्न करत म्हणू लागला– "अरे, तू कोण हे सुद्धा माहीत नाही मला! मी आजपर्यंत तुझा चेहराही पाहिला नाही कधी! प्रथमच आज मी या गावात येतो आहे; मी कधी फोडला तुझा डोळा?"

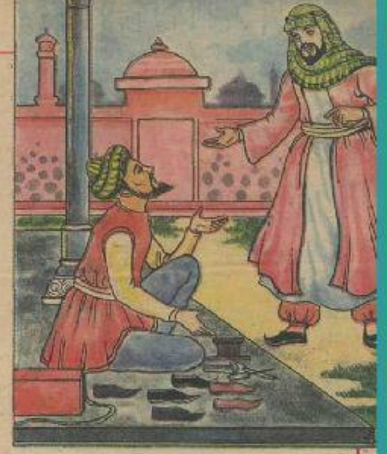
परन्तु तिथे जमलेल्या लोकांनी एकाक्ष माणसाचीच बाजू घेतली. त्यांनी असा निर्णय दिला की हिन्दबादने त्याला नुकसानभरपाई द्यावी.

"ठीक आहे, देईन मी." असे म्हणून हिन्दबादने कशीतरी आपली सुटका करून घेतली.

पण त्या गर्दीत बिचाऱ्याच्या पायातली चप्पल तुटली म्हणून जवळच बसलेल्या चांभाराला ती दुरुस्त करायला सांगितले त्याने.

"काय द्याल?" चांभाराने विचारले.

"तू खूश होशील असं कांहीतरी देईन मी. ठीक आहे?" चांभाराने हे मानले.

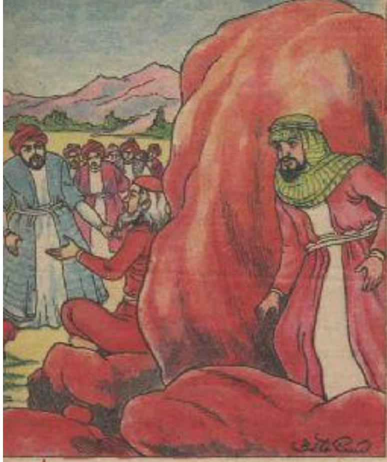

एका पायात चप्पल घालून चालणं कठीण होतं म्हणून जवळच काही लोक जुगार खेळत असलेले पाहून आपले मनो-रंजन करून घेण्यासाठी हिन्दबाद तिथे जाऊन उभा राहिला. थोड्या वेळाने त्याच्या जवळ उभा असलेला इसम त्याला म्हणाला–"तुम्ही लावा नं काही रक्कम!" हिन्दबादनेही त्यात भाग घेतला अन् थोड्याच वेळात तो त्या सर्वांचा कर्जदार बनून बसला! यावर त्याला प्रोत्साहन देणाराने अट घातली–"तू एक तर समुद्राचे सर्व पाणी पिऊन दाखव; नाहीतर तुजजवळ जितकं धन आहे ते सर्व देऊन तरी टाक."

"उद्यापर्यंत मला मुदत द्या म्हणजे मी नीट निर्णय घेईन." असे म्हणून आपल्या विचित्र परिस्थितीबद्दल पश्चात्ताप करीत तो रस्त्यातून भटकू लागला.

रस्त्यात त्याला पुन्हा ती मेंढ्यावाली म्हातारी दिसली. त्याचा चेहरा पाहूनच म्हातारीने ताडले की काहीतरी गडबड घडली आहे. हिन्दबादनेही आपली राम-कहाणी तिला ऐकवली.

"बेटा, या शहरातली माणसं महापापी आहेत. त्यांच्या ठकबाजीबद्दल मी आधीच

तुला सावधगिरीचा इशारा दिला होता. चन्दनाच्या एका तुकड्याची किंमत इथे दहा अशर्फी इतकी असते. तुझ्याजवळचं लाकूड विकून तुला पुष्कळ सोनं मिळायला हवं होतं. तरी काही हरकत नाही; अजूनही मी सांगते तसं केलंस तर काही उपयोग होऊ शकेल. संध्याकाळपर्यंत तू वेशीजवळ पोचलास तर तिथल्या निर्जन स्थानी एक तुला एक आंधळा साधु बसलेला दिसेल. तो खराखुरा साधु नाहीय. तो या शहरातल्या सर्व ठकांचा गुरु आहे. अंधार होताच सर्व ठक त्याच्याकडे जमतात आणि त्याचा सल्ला घेतात. दिवसभरात आपण केलेल्या कर्तृत्वाचा पाढाही वाचतात त्याच्यापुढे. तू जर गुप्तपणे त्यांचं बोलणं ऐकू शकलास तर तुला थोडा बहुत लाभ होईल."

अंधार होण्यापूर्वीच हिन्दबाद वेशीकडे निघाला. दाराबाहेर म्हातारीने सांगितलेला आंधळा साधु तेथे एका मोठ्या दगडाला टेकून बसलेला त्याला दिसला. तो समाधी लावून बसल्यासारखा दिसत होता.

हिन्दबाद जराही चाहूल न लागू देता त्या दगडामागे लपून बसला.

अंधार होताच शहरातली सर्व ठक माणसं एक एक येऊन साधुसमोर भक्तांसारखी बसली; आणि दिवसभरात आपण केलेल्या लबाडीचा वृत्तान्त सांगू लागली. त्यातच हिन्दबादला ठकवणारे चारही जण होते. प्रत्येकाच्या ठकबाजीची हकिकत ऐकून त्यांच्या बुद्धीबद्दल साधु साधकबाधक टीका करी. ती सर्व टीका हिन्दबादने ऐकून ठेवली.

ठकांपैकी एक म्हणाला—"गुरुजी, आज मी एका परदेशी व्यापाऱ्याकडून खूपच स्वस्त भावाने चन्दनी लाकूड मिळवलं."

"काय भाव पडला?" साधुने विचारले.

"चन्दनाच्या वजनाची काहीही वस्तु त्याने मागावी असे ठरले." ठकाने सांगितले.

"मग गेलास तू बाराच्या भावात! त्या व्यापाऱ्याचाच जास्त लाभ होईल." साधु म्हणाला.

"असं का म्हणता गुरुजी? त्याने चन्दनाच्या भारंभार सोनं मागितलं तरी स्वस्तच पडेल न?" ठकाने विचारले.

"ते बरोबर आहे. पण समज त्याने तितक्या वजनाच्या माश्या मागितल्या, अन् त्या सुद्धा निम्म्या नर आणि निम्म्या मादी-माश्या; तर? मग काय होईल तुझं?" साधु म्हणाला. हे ऐकून निराश होऊन तो तो ठक तेथून निघून गेला.

नंतर तो एकाक्ष पुढे येऊन म्हणू लागला—"गुरुजी, आज मी एका परदेशी व्यापाऱ्याला चांगलं फसवलं. मी तक्रार केली की याच व्यापाऱ्याने माझा डोळा फोडला आहे. आता अटीप्रमाणे त्याने मला एक डोळा तरी द्यावा किंवा त्याची सारी संपत्ति तरी द्यावी असे ठरले आहे."

"तू तर शुद्ध मूर्ख आहेस! तो व्यापारी तुला अगदी सहज चकवू शकेल. तू जी अट घातली आहेस, ती खरी करण्याकरता तो म्हणेल की त्याचा एक डोळा आणि तुझा डोळा सारख्याच वजनाचा असेल तरच तो तुला डोळा देईल. अन् मग तुझं काय होईल बावळटा? तुझा दुसरा डोळाही जाऊन पक्का आंधळा होशील तू, पण त्याचा एक तरी डोळा वाचेलच ना?" साधु म्हणाला. तो एकाक्षही खाली मान घालून तेथून निघून गेला.

यानंतर पुढे आला चांभार. तो म्हणाला—"गुरुमहाराज, आज एका परदेशी

माणसाने एक चप्पल दुरुस्त करायला सांगून म्हणाला की त्याबदल्यात तो मला खुश करील. मी आता त्याची सर्वच संपत्ति मागून घेऊन त्याला पार धुळीस मिळवीन."

"तुझी अक्कल काय चरायला गेली की काय? तुला एक कवडीही मिळायची नाही यात! समज, तो तुला म्हणेल – आपल्या सुलतानाच्या सर्व शत्रूंचा नाश झाला ना? त्याला सामना देईल असा आता कोणी राहिलाच नाही! ही बातमी ऐकून खूश झालास ना तू?" तुला निरुपायानें म्हणावेच लागेल की–"हां, मी खूश आहे." तसं नाही म्हणालास तर सैनिक तुझी हाडं मोडून खिळखिळी करतील मग?" तो चांभारही मनातल्या मनात स्वतःलाच शिव्या देत निघून गेला.

यानंतर तो जुगारी पुढे झाला– "स्वामीजी, आज मी एकाला जुगारात हरवलं आणि अशी अट घातली की, तू हरलास तर समुद्राचं सगळं पाणी पिऊन दाखव किंवा तुझी सारी संपत्ति तरी दे."

"तो व्यापारी तुला काही देणार नाही. तो म्हणेल की तू समुद्राचं पाणी तुझ्या ओंजळीत भरून आण, मग दाखवतो मी पिऊन, मग तुझं काय होईल?" साधूने विचारले.

हा सारा संवाद हिन्दबाद आडून ऐकत होता. त्यामुळे त्याच्याशी ठकबाजी करणाऱ्या सर्वांनाच त्याने दुसऱ्या दिवशीं सहज चकवले. चन्दनाच्या वजनाच्या अर्ध्या मादी-माश्या देऊ शकत नसल्याने पहिल्या पहिल्या ठकाकडून चन्दनाच्या प्रत्येक तुकड्याची किंमत दहा अशर्फी या दराने किंमत मोजली. याचप्रकारे बाकीचे तीनही ठक बरोबर अट पाळू न शकल्याने त्याची माफी मागून आपापल्या रस्त्याने निघून गेले. हिन्दबादने आपल्या चन्दनाची पुरी किंमत वसूल करून नंतर सर्व शहर धुंडून त्या म्हातारीला शोधून काढले, तिला थोडं सोनं बक्षिस दिलं आणि पुन्हा त्या शहरात कधीही पाऊल न घालायचा निश्चय करून मोठ्या खुशीने तो बगदादला निघून गेला.

सुवर्णमुद्रा

एका जमीनदाराच्या गावात एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याची दयनीय अवस्था पाहून जमीनदाराने दया येऊन त्याला गावापासून ज़रा दूर असलेली एक ओसाड पडलेली जमीन दिली आणि आपल्या आयुष्यभर त्याचा उपयोग करायची परवानगी दिली.

एक दिवस आपलं शेत नांगरत असताना नांगर कशालासा आपटून 'खण्' असा आवाज झाला. तिथे खोदून पहाता त्याला सोन्याच्या मुद्रांनी भरलेला एक हंडा दिसला!

शेतकऱ्याने विचार केला कि–काही करून, कोणाला दिसू न देता या सुवर्णमुद्रा घरी नेल्या पाहिजेत. कोणाला कळलं तर यातली एकही मोहोर माझ्या हाती लागायची नाही. जमीनदार माझा कान पकडून सगळा हंडाच नेईल उचलून!

पण हा हंडा तर जड आहे; एकट्याने घरी नेणं अशक्य आहे! या कामात बायकोची मदत घ्यायला हवी. पण तिच्या तर तोंडात तीळ काही भिजत नाही.

शेतकरी काही अगदीच अडाणी नव्हता. बराच विचार करून त्याने एक योजना आखली. संध्याकाळ होताच त्याने थोडे मासे आणि एक कोंबडी खरेदी केली आणि तो घराकडे वळला. आपल्या घरामागे लावलेल्या जाळ्यात त्याने मासे टाकून ठेवले आणि तलावात लावून ठेवलेल्या जाळ्यात कोंबडी ठेवली. नंतर रिकाम्या हाताने तो घरी आला.

"पहा, तुम्ही नेहमीच रिकाम्या हाताने घरी येता! मी आता स्वयंपाक कशाचा करू?" बायको चिडून त्याला म्हणाली.

"तू उगाच ओरडाआरडा नको करूस बुवा! मी सकाळीच जाळी लावून ठेवली

आहेत; चल पाहू या काय नशिबात आहे आपल्या!" शेतकरी समजुतीने बोलला.

दोघंही घराच्या मागे आले. तिथे जाळ्यात मासे मिळाले आणि तलावातल्या जाळ्यात पहातात तर कोंबडी अडकलेली! हा प्रकार पाहून शेतकऱ्याची बायको आश्चर्यचकित झाली! "वा, वा! हा काय चमत्कार आहे!" ती म्हणाली.

"अग, हे काहीच नाही. आपल्या शेतात तर मोहोरांनी भरलेला हंडा सापडलाय्! मध्यरात्री आपण तिथे जाऊन तो घेऊन येऊ. पण हे बघ, ही गोष्ट अगदी गुप्त रहायला हवी. कोणाला कळलं तर सगळं सोनं हातचं जाईल." शेतकरी बायकोला म्हणाला.

नंतर रात्री अंधारातच नवराबायको शेताकडे गेले. शेतकऱ्याने तेथे लाल रंगाचे पाणी आणि एक डहाळी तयार ठेवली होती. अंधाराचा फायदा घेऊन त्याने लाल पाण्यात डहाळी बुचकळून ते पाणी बायकोच्या अंगावर उडवले.

"अरे, हे कसलं पाणी पडतंय!" असे म्हणत बायकोन मान वर करून आकाशाकडे पाहिले. पण तेथे तर एकादा ढगाचा तुकडाही दिसत नव्हता. सर्वत्र तारे चमचमत होते!

"ढग नसताना हा कसला पाऊस बाई!" बायकोने शेतकऱ्याला विचारले.

"तुला नाही माहीत? असा ढग नसताना येणारा पाऊस रक्ताचा पाऊस असतो. घरी गेल्यावर उजेडात बघ नीट आपले कपडे!" शेतकऱ्याने सांगितले.

"असं असतं होय?" तिने आश्चर्याने विचारले. आजचा दिवसच एकूण चमत्कारांचा दिसतोय!"

नंतर दोघांनी मिळून तो मोहोरांचा हंडा उचलला आणि ते घराकडे निघाले. ते जमीनदाराच्या घरामागून जात असताना तेथून काही गायींचे हंबरणे ऐकू आले. एकदम दचकून बायकोने विचारले—"हा कसला आवाज?"

"विशेष काही नाही! जमीनदाराला भुतांनी उचलून नेलं म्हणून त्याचे नोकर रडत आहेत." शेतकऱ्याने सांगितले.

"असं झालं होय?" बायको म्हणाली.

नंतर दोघंही निर्विघ्नपणे घरी पोचले. हंडा शेतकऱ्याने एका ठिकाणी पुरून ठेवला. बायको दमली होती. पटकन गाढ झोपून गेली. शेतकरी जागत राहिला. त्याने हंडा आणि मोहोरा पुन्हा निरनिराळ्या जागी पुरून ठेवले; आणि तोही झोपून गेला.

सकाळी उठल्याबरोबर शेतकऱ्याची बायको म्हणाली—"मला द्या नं थोड्याशा मोहोरा. मला बाजारातून काही साड्या आणि दागिने आणायचे आहेत. आता तर आपल्याला पैशांची ददात नाही नं?"

"वेडे, अग असं धडाधड सोनं वगैरे वापरायला लागलो तर आपलं बिंग फुटेल ना बाहेर!" शेतकरी समजावू लागला.

दोघांच्यात बोलाचाली झाली अन् त्याचं भांडणात पर्यवसान झालं!

शेतकऱ्याची बायको विहिरीजवळ गेली आणि तिथे आपल्या शेजारणीला म्हणाली—"बघ, माझा नवरा कसा कंजूस आहे."

"का? काय झालं?" शेजारणीने विचारले.

"तू कुणालाही बोलू नकोस. अग आमच्या शेतात सोन्याच्या मोहोरांनी भरलेला हंडा सापडलाय. पण मला मात्र साड्या खरेदी करायला एक मोहोर ही द्यायला तयार नाहीत हे!" शेतकऱ्याच्या बायकोने तक्रार मांडली.

झालं! दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळपर्यंत निम्म्याहून अधिक लोकांना ही वार्ता कळली. नंतर दोन दिवसात जमीनदाराच्या कानावरही ही वार्ता पोचली. तो रागावून शेतकऱ्याकडे आला आणि त्याला धमकी देत म्हणाला–"दुष्टा, विश्वासघातक्या! तुझ्यावर दया दाखवून तुला मी जमीन दिली. अन् माझ्या जमिनीत सापडलेल्या मोहोरा तूच हडपल्यास होय?"

मनातल्या मनात घाबरत, पण वरकरणी धाडस करून काही माहीत नसल्याचा आव आणत शेतकरी म्हणाला–"ऑं? कसला मोहोरांचा हंडा? कोणी बातमी सांगितली मालक तुम्हाला?"

"तू अन् तुझी बायको हंडा घेऊन आलात नं? तिनेच तर गाववाल्यांना हे सांगितलंय!" जमीनदार म्हणाला.

शेतकऱ्याने आपल्या बायकोकडे तीक्ष्ण दृष्टीने पाहिले. यावर ती बावळी नवऱ्याला म्हणू लागली–"असे काय रोखून पहाता आहात माझ्याकडे? आपण दोघं शेतात गेलो होतो; आणि तो जड हंडा उचलून नाही आणला आपण? त्यात मोहोरा पण नव्हत्या का?"

"तुम्हाला काय वाटतं विसरून गेले मी सर्व? त्याच दिवशी रात्री आपल्याला घरामागच्या जाळ्यात मासे सापडले आणि तलावातल्या जाळ्यात कोंबडी नाही सापडली?" बायको म्हणाली. तिचं हे बिनबुडाचं बोलणं ऐकून लोक हसू लागले.

"अरे, हसता काय सगळे? त्या रात्री ढग नसतानाच रक्ताचा पाऊस पडला होता. मध्यरात्री भूत जमीनदाराला घेऊन गेले म्हणून त्यांचे नोकर सुद्धा रडत होते!" शेतकऱ्याची बायको म्हणाली.

"शी! वेडी बाई!" अशी टीका करत जमीनदार तावडतोब तिथून निघून गेला. त्याने हेही जाहीर केले की ही मोहोरांच्या हंड्याची बातमी ही खोटीच असली पाहिजे.

तिथे जमलेल्या बाकीच्या लोकांचाही तिच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही आणि सर्व जण आपापल्या घरी निघून गेले.

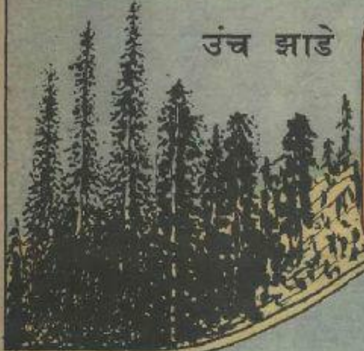
निसर्गातील आश्चर्य :

उडणारा मासा

उडणारा मासा खरं म्हणजे हवेत उडत नाही. हृदयाच्या खालच्या बाजूला असलेले पंख उघडून आपल्या शेपटीने पाण्याला जोरात दूर सारून गतीने पाण्याच्या वर येऊन १२-१४ सेकंद उडत दुसऱ्या जागी पाण्यात जाऊन पडतो.

उंच झाडे

कॅलिफोर्नियातील कोस्ट रेडवुड (सीक्वो सेंपर वीरन्स) नावाच्या जातीची झाडे जगात सर्वाधिक उंच वाढतात. ही झाडे ३६७.८ फुट उंची पर्यंत वाढतात.

दीर्घायुषी कासवे

पाठीचा कणा असणाऱ्या प्राण्यात कासव सर्वात अधिक काळ जिवंत राहते. काही कासवे १६० वर्षांपर्यंत जीवित राहिल्याचे सांगतात. सबळ पुराव्याचे आधारे काही कासवे ११६ वर्षे मात्र निश्चित जगलेली आहेत.